

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Sociální politika a sociální práce

Diplomová práce

Bc. Kateřina Pechoušková

Role sociálního pracovníka v procesu budování identity dítěte v pěstounské péči

The role of a social worker in forming the identity of child in foster family

Praha, 2023

Vedoucí práce: Mgr. Kateřina Hejnová, DiS., Ph.D.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 19. 5. 2023

.....

(Podpis autora)

Poděkování

Děkuji především paní doktorce Hejnové za odborné vedení práce, věcné připomínky, dobré rady a vstřícnost při konzultacích a vypracovávání diplomové práce.

Klíčová slova (česky)

Náhradní rodinná péče, pěstounská péče, identita, dítě, sociální pracovník, OSPOD, doprovázení pěstounských rodin, role sociálních pracovníků

Klíčová slova (anglicky)

Foster family, foster care, identity, child, social worker, OSPOD, support of foster families, role of social workers

Abstrakt (česky)

Tato diplomová práce se ve své teoretické části zabývá identitou dítěte se zaměřením na její vývoj, možné poruchy a obtíže u dětí v náhradní rodinné péči, konkrétně pak v pěstounské péči. Práce dále nabízí čtenáři vhled do rolí doprovázejících pracovníků a možností podpory, které mohou rodinám v této oblasti poskytnout. Vyhodnocení je založeno na výsledcích kvalitativního výzkumu, který byl proveden formou polostrukturovaných rozhovorů se sociálními pracovníky z OSPOD a doprovázejících organizací. Práce analyzuje kladné aspekty těchto podpůrných opatření, stejně jako úskalí, která s sebou mohou nést.

Abstrakt (in English)

This master's thesis deals with the identity of a child, focusing on its development, possible disorders and difficulties among children in foster care, specifically in foster families, in its theoretical part. The thesis also provides insight into the role of accompanying workers and the possibilities of support they can offer to families in this field. The evaluation is based on the results of a qualitative research conducted through semi-structured interviews with social workers from child protection services and accompanying organizations. The thesis analyzes the positive aspects of these supportive measures as well as the challenges they may bring.

Seznam použitých zkratek

DD – Dětský domov

DO – Doprovázející organizace

DPR – Doprovázení

IP – Individuální plán

IPOD – Individuální plán ochrany dítěte

MPSV – Ministerstvo sociální práce a sociálních věcí

NRP – Náhradní rodinná péče

NVP – Náhradní výchovná péče

OSPOD – Orgán sociálně právní ochrany dětí

PP – Pěstounská péče

PPD – Pěstounská péče na přechodnou dobu

SPOD – Sociálně právní ochrana dětí

1	Úvod.....	1
2	Pěstounská péče	3
2.1	Pojmy a definice	3
2.2	Historie pěstounské péče	5
2.3	Systém sociálně-právní ochrany dětí	8
2.4	Oddělení sociálně-právní ochrany dětí	9
2.5	Zahraniční praxe	10
3	Identita dítěte	13
3.1	Pojmy a definice	13
3.2	Vývoj identity	13
3.3	Potřeby dětí.....	17
3.4	Vliv předchozích traumatických zážitků dítěte na identitu.....	20
3.5	Dítě v náhradní rodinné péči.....	21
3.6	Vztahy s rodiči a jejich vliv na identitu dítěte v pěstounské péči	22
4	Doprovázení pěstounských rodin.....	25
4.1	Definice a legislativní rámec	25
4.2	Doprovázení oddělením sociálně-právní ochrany dětí a doprovázejícími organizacemi.....	26
4.3	Témata v doprovázení pěstounských rodin	27
5	Výzkumy v oblasti pěstounské péče	30
6	Empirická část.....	31
6.1	Cíle výzkumu	31
6.2	Výzkumné otázky	31
6.3	Metodologie výzkumu.....	32
6.4	Výzkumný soubor.....	32
6.5	Struktura rozhovorů.....	34
7	Analýza dat	36
7.1	Kategorie	36
7.1.1	Role pracovníků v procesu budování identity dítěte.....	37
7.1.1.1	Role pracovníků doprovázejících organizací	37
7.1.1.2	Role pracovníků OSPOD	39
7.1.2	Postoje pracovníků k identitě dítěte.....	41
7.1.2.1	Postoje pracovníků v doprovázejících organizací.....	41
7.1.2.2	Postoje pracovníků na OSPOD.....	42
7.1.3	Nástroje pro práci s identitou	42

7.1.3.1	Nástroje využívané pracovníky v doprovázení	43
7.1.3.2	Nástroje využívané pracovníky na OSPOD	44
7.1.4	Vyhodnocení výběru nástroje	45
7.1.4.1	Vyhodnocení výběru nástroje pracovníky v doprovázení	45
7.1.4.2	Vyhodnocení výběru nástroje pracovníky OSPOD	46
8	Interpretace dat	48
8.1	Role sociálního pracovníka v procesu budování identity dítěte v pěstounské péči.....	48
8.2	Vnímání identity dítěte v pěstounské péči	49
8.3	Využívané nástroje při budování identity dítěte v pěstounské péči.....	50
9	Diskuse.....	52
9.1	Role sociálního pracovníka.....	52
9.2	Využívané nástroje	53
9.3	Omezení výzkumu a návrhy budoucích studií	54
9.4	Význam diplomové práce pro sociální práci a praktickou aplikaci	56
10	Závěr	57
	Použité zdroje	59
	Seznam tabulek.....	67
	Seznam příloh	68

1 Úvod

V roce 2021 byla schválena novela zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, která mimo jiné ustanovila ukončení kojeneckých ústavů a zdravotnických zařízení, do kterých doposud byly svěřovány děti do tří let věku či se zdravotním znevýhodněním. Tím státu vznikla povinnost zajistit alternativní formy péče. Tato změna vyvolala ve veřejném diskurzu bouřlivé reakce s odkazem na fakt, že Česká republika (ČR) je poslední zemí v Evropě, kde kojenecké ústavy stále fungují. Zároveň se objevily i pochyby o schopnosti českého systému náhradní rodinné péče, konkrétně pěstounské péče, dostatečně a účinně zajistit potřebnou péči pro tuto skupinu dětí. Organizace Lumos (2020) uvádí, že se tato opatření týkají zhruba 559 dětí.

Zároveň výzkumy ukazují¹, že děti pocházející z náhradních forem péče se potýkají s psychickými obtížemi ve větší míře než jejich vrstevníci. Tyto děti mohou zažívat pocity prázdnoty a bezcennosti. V tomto kontextu jsou také více ohroženy poruchami identity a sebedestruktivním chováním.

Teoretická část této práce se zaměřuje na pěstounskou péči, její historický vývoj a současný právní rámec, který ji upravuje, konkrétně systém sociálně-právní ochrany dětí. Zároveň se práce věnuje definici identity, procesu jejího formování a jejímu významnému vlivu na vývoj osobnosti jedince. Cílem této práce je vytvořit prvotní vhled do oblasti budování identity dětí v pěstounské péči, a to z pohledu sociálních pracovníků. Výzkum měl za cíl zodpovědět otázky, jakou roli v tomto procesu zastávají sociální pracovníci působící na odděleních sociálně právní ochrany dětí při obecních úřadech obcí s rozšířenou působností (OSPOD) a v neziskových organizacích (DO), a jak se tyto role mohou lišit při poskytování podpory rodinám. Dále byl výzkum zaměřen na využívané nástroje při práci s identitou dítěte.

Pro účely této diplomové práce byla zvolena strategie kvalitativního výzkumu realizovaná metodou polostrukturovaných rozhovorů, které byly vedeny s pracovníky v přímé práci s pěstounskými rodinami v rámci tzv. „doprovázení pěstounských rodin“. Výzkumu se celkem zúčastnilo 10 respondentů a rozhovory s nimi byly s jejich souhlasem zaznamenávány na diktafon a následně přepsány za pomoci komentované transkripce do písemné, elektronické podoby. Získaná data

¹ Např. výzkum Hambrick a kol. (2016), Leslie a kol (2005).

byla zpracována metodou otevřeného kódování a zařazena do kategorií. Analýza pak již byla orientována na jednotlivé výzkumné skupiny a jejich komparaci.

2 Pěstounská péče

2.1 Pojmy a definice

Náhradní výchovná péče (NVP) je dle Matouška (2008, s. 107) „*souhrnné označení pro veškeré alternativní formy péče o děti, které se ocitly bez vlastního funkčního rodinného zázemí. Představit si tak můžeme například dětské domovy, zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, kojenecké ústavy (tzv. klokánky), diagnostické ústavy, výchovné ústavy, ústavní služby, pečovatelské rodiny (pěstounské rodiny), osvojitelské rodiny, svěřenectví a poručenství.*“

Pro účely této diplomové práce bude blíže popsána především pěstounská péče (PP) a s ní spojené instituty. „*Pěstounská péče je formou náhradní rodinné péče (NRP), kterou v ČR garantuje a financuje stát².*“ (Matoušek, 2008, s. 134) Dle § 966 zákona č. 89/2012 Sb. – občanského zákoníku, je pěstoun povinen o dítě pečovat a je odpovědný za jeho výchovu. Mezi dítětem a pěstounem však nevzniká právní vztah srovnatelný se vztahem mezi rodiči a dítětem, popřípadě osvojitelem a dítětem. Rodičům i nadále zůstávají práva a povinnosti vyplývající z rodičovské odpovědnosti mimo ta práva a povinnosti, která soud svěří pěstounům (rodičům bývá zachováno především právo na kontakt s dítětem a vyživovací povinnost). Do pěstounské péče se mohou svěřovat děti, jejichž rodiče nemohou krátkodobě či dlouhodobě zajišťovat výchovu a péči. PP by tedy měla probíhat pouze po dobu nezbytně nutnou pro stabilizaci rodiny a vytvoření takových podmínek rodiče, ve kterých je možné péči vykonávat (Bubleová, 2018).

Dle aktuální české legislativy, konkrétně zákona č. 359/1999 Sb., o sociální právní ochraně dětí (zákon), je dítě svěřeno do PP na základě soudního rozsudku. Tento zákon rozlišuje dva druhy pěstounů, a to pěstouny zprostředkované a nezprostředkované. V odborné literatuře bývá charakterizována jako dlouhodobá péče. V neoborných diskusích se můžeme setkat také s kategorizováním péče na profesionální (zprostředkovanou) a příbuzenskou

² Pěstounské rodiny mohou čerpat pěstounské dávky (odměna pěstouna/příspěvek při pěstounské péči, příspěvek na úhradu potřeb dítěte, zaopatřující příspěvek atd.).

(nezprostředkovanou) péči. Zprostředkovaná pěstounská péče ani v současné době nespĺňuje předpoklady pro označení „profesionální“³.

Pěstounem se může občan ČR stát na základě podané a odeslané žádosti, dotazníku spolu s příloženými dokumenty (výpis z rejstříku trestů, informace o zdravotním stavu žadatele a rodinných členů atd.). Následně probíhá šetření v rodině žadatele pracovníkem OSPOD. Poté je krajský úřad pověřen výkonem odborného posouzení žadatele z doložených dokumentů. V této fázi probíhá také odborné psychologické posouzení. Žadatelům je následně zákonem uložena povinnost absolvovat odbornou přípravu pro výkon pěstounské péče, a to v rozsahu 48 hodin. Teprve po splnění těchto úkonů dochází ke schválení a může být zahájeno tzv. „párování“, během kterého je vytipována vhodná rodina pro konkrétní dítě, které je následně rodině svěřeno soudním rozsudkem. V případě nezprostředkované PP tento proces dle § 4 odst. 1 zákona neprobíhá.

Další skupinou jsou pak pěstouni na přechodnou dobu (PPPD). Tato péče je krátkodobá a dle § 27a zákona by neměla trvat déle než 1 rok⁴. Situace dítěte a důvody jeho svěřeni do PPPD by měly být každé 3 měsíce přezkoumávány. Do této formy péče, jak uvádí Pazlarová a kol. (2016), se nejčastěji svěřují např. novorozenci a batolata. Po uplynutí jednoho roku či ukončení důvodů pro svěřeni do péče dítě pokračuje do osvojení, do dlouhodobé pěstounské péče, nebo zpět do péče biologického rodiče. Občan se může stát přechodným pěstounem za stejných podmínek jako zprostředkovaný pěstoun, liší se zde pouze požadavek na rozsah absolvované přípravy, který v případě PPPD činí 72 hodin.

Velmi podobnou formou péče, jako je dlouhodobá pěstounská péče, představuje institut poručenství. Dle Novotné (2018) se jedná o téměř totožnou formu náhradní rodinné péče s obdobnými povinnostmi. Zásadní změnu oproti pěstounské péči představují rozšířená práva. Zatímco pěstoun potřebuje k rozhodování o podstatných věcech v životě dítěte (např. zápis na MŠ, ZŠ, SŠ atd.) písemný souhlas biologického rodiče, poručník má právo rozhodnout o těchto záležitostech bez předešlého souhlasu rodiče či soudu. (Novotná, 2018)

³ Toto pojmenování však neodpovídá českému nastavení NRP. PP je z pohledu práva považována za profesi, ale otázkou zůstává, zda ji vykonávají profesionálové. Například na Slovensku profesionální pěstouni absolvují pro výkon péče několikaměsíční vzdělávání a odborné praxe. Tito pěstouni jsou následně zaměstnáni u organizací, pod kterými péči o dítě v domácím prostředí vykonávají. Garantem kvality péče o konkrétní dítě je daná organizace. (Slovensko, 2022)

⁴ Péče může být prodloužena pouze v případě, že do PPPD bude svěřen také sourozenec dítěte. Podmínkou je, že sourozenec by měl být do PPPD svěřen až následně.

Dále může být dítě svěřeno do tzv. „svěřenectví“, neboli péče třetí osoby. Jedná se o jednu z forem náhradní rodinné péče, která je upravena v občanském zákoníku v § 953 až § 957. Tato forma péče se vztahuje na případy, kdy žádný z rodičů ani poručník není schopen o dítě osobně pečovat a soud péči svěří příbuzné osobě. Pečovatelé disponují jen takovými právy a povinnostmi, jaké jim uloží soud. V porovnání s nezprostředkovanou pěstounskou péčí nemají povinnost uzavřít dohodu o pěstounské péči, ani se vzdělávat, ale také nemohou čerpat dávky ze sociálního systému ČR.⁵

Dále bychom mohli zmínit institut osvojení, který je také formou náhradní rodinné péče. Od výše uvedených se však liší svým charakterem a zákonnými pravomocemi. Osvojitelé k danému dítěti získávají veškerá rodičovská práva. Dítě se tak stává rovnocenným a trvalým členem dané rodiny. Na rozdíl od ostatních forem NRP osvojitelům stát negarantuje finanční podporu ani odborné služby. Dle informací z MPSV bylo v ČR ke dni 31. 12. 2022 evidováno 11 807 dlouhodobých pěstounů – z toho 1 989 zprostředkovaných pěstounů, 6 268 prarodičů, 2 004 jiných příbuzných (tety, strýcové, sourozenci atd.) a 1 182 osob blízkých, 777 pěstounů na přechodnou dobu a 3 546 poručníků, kteří měli v péči poručenské dítě. Hovoříme tedy o 21 550 dětech umístěných v některém z typů náhradní rodinné péče. (Česko, 2022)

2.2 Historie pěstounské péče

Pro pochopení současného stavu systému pěstounské péče je důležité se podívat na její počátky a vývoj v průběhu dějin.

Ačkoli se nedochovalo dostatek historických pramenů, můžeme se domnívat, že osudy sirotků a nechtěných dětí nebyly vždy vlídné. Matoušek (1995) se domnívá, že ve starověku odmítnuté děti byly usmrcovány, anebo ponechávány na ulicích, což pro mnohé znamenalo smrt samotnou. Mühlpachr (2001, s. 3) naopak toto tvrzení označuje za „přehnanou generalizaci“.

Významnou měrou se o vývoj NRP zasloužilo křesťanství a jeho důraz na vzájemnou solidaritu. Od 9. století tedy péči o potřebné zajišťovaly kláštery a od 16. století pak špitály. Kvalita péče zde, jak uvádí Matoušek (1995) nebo Gabriel

⁵ Na jaře 2023 by měla být dle NRZP ČR, z. s., (2023) schválena novela zákona, která by dle aktuálního návrhu měla sjednotit a zrovnoprávnit institut péče třetí osoby a nezprostředkované pěstounské péče. Osoby mající dítě v péči třetí osoby tak získají možnost čerpat dávky pěstounské péče.

a Novák (2008), byla velmi nízká a zařízení se potýkala s vysoká míra úmrtnosti svěřených dětí.⁶ V 18. století, vlivem osvícenské filosofie, začíná stát péči o osiřelé děti regulovat.⁷ Vznikají tak mimo jiné sirotčince, chudobince a porodnice. Finanční nákladnost těchto institucí a neadekvátní péče v nich umožnily vznik alternativních forem péče. V této době se proto setkáváme s prvními zmínkami o péči, kterou bychom z moderního pohledu již mohli považovat za pěstounskou (Gabriel a Novák, 2008). Lenderová (2006) popisuje, že v tomto období byla snaha opuštěné děti posílat z Prahy na venkov, kde se jich ujala vhodná rodina. Gabriel a Novák (2008, s. 14) konkretizují, že se jednalo především o vdané či ovdovělé ženy, kterým byly děti svěřovány na základě předložení „Vysvědčení způsobilosti.“⁸ Sirotčince těmto pěstounkám byly povinny vyplácet finanční odměnu. Ve věku 6 let se dítě vracelo buď zpět do sirotčince, nebo zůstalo v rodině, kde bylo vnímáno jako levná pracovní síla (Gabriel a Novák, 2008).

Po první světové válce musela nově vzniklá republika čelit nárůstu osiřelých dětí, což vedlo také k rozvoji náhradních forem péče. Macela (2019) uvádí, že dle tehdejších zákonů podléhal výkon péče cizí osoby doзору Okresních soudů nebo pověřené osoby (tedy úřadu Okresní péče o dítě). Pracovníci pověřeného úřadu (neboli „dozorčí důvěrníci“) v rodinách prováděli šetření. Cílem dozoru bylo mapovat, zda je dítěti poskytována adekvátní péče pro jeho zdravý tělesný i duševní vývoj. „*V případech zjištěných nedostatků (dítě například nedocházelo do školy, bylo zneužíváno k výdělečné práci či žebrotě) mohl dozorčí důvěrník podat návrh na odebrání dítěte pěstounům.*“ (Macela, 2019, s. 17).

V průběhu druhé světové války se péče o mladistvé řídila Říšskými zákony a forem oficiální náhradní rodinné péče, jak uvádí Gabriel a Novák (2008, s. 19), ubývalo. Pomoc ohroženým dětem a péči o ně se proto začali dobrovolně ujímat občané, a to i navzdory případným trestům Říše. Připomenout si zde můžeme

⁶ Gabriel a Novák (2008) uvádějí, že úmrtnost dětí v rámci klášterů v 9. století byla prakticky 100%. Od 16. století se snížila na 60 %.

⁷ Gabriel a Novák (2008) dokládají, že první snahy o regulaci péče o osiřelé děti měl již panovník Konstantin v roce 312 n. l.

⁸ Vysvědčení ověřovaly obecní a farní úřady a mohlo být vydáno na základě splnění podmínek při posuzování. Mezi posuzované oblasti spadala např.: „*způsobilost pěstounky ke kojení a způsobilost jejího obydlí. Dále se uváděly informace o jménu a příjmení, náboženském vyznání, rodinném stavu, počtu vlastních dětí, datum posledního porodu, majetkové poměry atd.*“ (Gabriel a Novák, 2008, s. 14)

například Wintonovy děti⁹ či děti zachráněné díky aktivitám varšavské sociální pracovnice Ireny Sendlerové¹⁰.

V roce 1948 došlo, jak uvádí Macela (2019), k úpravě československých zákonů tak, aby byly v souladu s komunistickou ideologií. Tyto úpravy se nevyhnuly ani rodinnému právu, v jejichž důsledku byl vytvořen zákon č. 265/1949 Sb., o právu rodinném, který rušil institut pěstounské péče na našem území. Pěstounská péče byla v tomto období vykreslována jako „kapitalistický prostředek k vykořisťování dětí“. Do popředí se tak opět dostává péče kolektivní, a to v institucionálním pojetí. Průlomovým obdobím pro NRP bylo až Pražské jaro a publikace Zdeňka Matějčka a Josefa Langmajera, kteří upozorňovali na vliv ústavní péče na vývoj dítěte. Gabriel a Novák (2008) uvádí, že se v této době také kladl větší důraz na porušování lidských práv a upřednostňování kolektivního zájmu komunistické ideologie před zájmy jednotlivců. V této souvislosti v roce 1964 vstupuje v platnost novela zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, která poprvé zavádí pojem „zájem dítěte“ a zohledňuje potřebu dětí vyrůstat v rodinném prostředí.

Zásadní vliv na podobu současné pěstounské péče má zákon č. 50/1973 Sb., o pěstounské péči, který již stanovuje podmínky pro párování žadatelů a dětí a stanovuje nad výkonem pěstounské péče úřední dohled. Pěstounská péče se tímto stává státem (hmotně) podporovanou a regulovanou institucí. Tento zákon položil stavební kameny pro výkon pěstounské péče na našem území a soudobé zákony z něho i nadále vycházejí.

Po tzv. Sametové revoluci pak Československo přijalo Úmluvu o právech dítěte a postupně její principy implementovalo do svých zákonů, čímž se v soudní praxi zakotvilo právo dítěte vyrůstat v rodinném prostředí. Následně se v roce 1998 v již zmíněném zákoně o rodině objevilo ustanovení, které upřednostňuje péči příbuzných dítěte před náhradní rodinnou péčí dítěte a soudům stanovuje povinnost průběžně přezkoumávat situaci dítěte¹¹. (Macela, 2019)

Další mezník ve vývoji NRP představuje dle Gabriela a Nováka (2008) přijetí Haagské úmluvy, která pojednává o ochraně dětí a spolupráci při zprostředkování

⁹ Nicholas Winton sdružoval dobrovolníky za účelem pomoci dětem z okupovaného Československa. Dobrovolníci vypravovali vlaky z UK na naše území a následně zachráněným dětem poskytovali pěstounskou či hostitelskou péči.

¹⁰ Irena Sendlerová pomáhala k útěku židovským dětem z Varšavského ghetta. U více než 2500 dětí se jí podařilo nalézt pěstouny či děti pod falešnou identitou předat do péče klášterů.

¹¹ Přezkum situace dítěte je založen na pravidelných zprávách o průběhu pěstounské péče, kterou sepisují pěstouni 1x-2x ročně, dle rozhodnutí soudu.

mezinárodního osvojení. Na základě této úmluvy následně vzniká zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí.

2.3 Systém sociálně-právní ochrany dětí

Český systém sociálně-právní ochrany dětí (SPOD), jak uvádí Krausová a Novotná (2006), vychází z Listiny základních práv a svobod, konkrétně pak z článku č. 32, díky němuž je rodičovství a rodina pod ochranou zákona zaručujícího zvláštní ochranu dětí a mladistvých. V kontextu této práce je důležité vyzdvihnout následující: Péče o děti a jejich výchova jsou právy rodičů, současně má dítě právo na řádnou výchovu a péči. V případě, že je dítěti právo odpíráno, může soud rozhodnout o omezení práva rodiče a rozhodnout o odloučení dítěte od rodiny. V takovém případě musí stát zajistit naplnění práva dítěte náhradní formou.

Dalším stěžejním dokumentem pro českou legislativu je Úmluva o právech dítěte. Pro účely Úmluvy je dítě definováno jako osoba mladší 18 let. Úmluva rozlišuje následující práva: právo na život a přežití, právo na osobní rozvoj, právo na ochranu proti všem druhům krutosti, ubližování, vykořisťování, oddělení od rodiny, právo na participaci. (Česko, 2016)

Základním právním předpisem vycházejícím z Úmluvy o právech dítěte je zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí. Zákon zohledňuje především tyto oblasti: ochrana práva dítěte na příznivý rozvoj a řádnou výchovu, ochrana oprávněných zájmů dítěte, včetně ochrany jeho jmění, působení směřující k obnovení narušených funkcí rodiny, zabezpečení náhradního rodinného prostředí pro dítě, které nemůže být trvale nebo dočasně vychováváno ve vlastní rodině.

Děti, které vyrůstají v náhradní rodinné péči, spadají pod § 6 tohoto zákona: *„Jedná se o děti, jejichž rodiče: zemřeli, neplní povinnosti plynoucí z rodičovské odpovědnosti, nevykonávají nebo zneužívají práva plynoucí z rodičovské odpovědnosti. Dále se jedná o děti, které byly svěřeny do výchovy jiné osoby, pokud tato osoba neplní povinnosti jí stanovené, vedou zahálčivý nebo nemravný život, opakovaně se dopouštějí útěků, jsou opakovaně umístovány ve ZDVOP, jsou ohroženy násilím, jsou žadateli o mezinárodní ochranu, azyl nebo osobami požívající doplňkové ochrany.“*

Tento zákon stanovuje také orgány, které mají pověření k výkonu sociálně právní ochrany dětí. Zde hovoříme o Ministerstvu práce a sociálních věcí, krajských úřadech, obecních úřadech obcí s rozšířenou působností, Úřadu pro mezinárodní ochranu dětí, Úřadu práce ČR a jeho krajských pobočkách. Sociálně-právní ochranu dětí dále zajišťují právnické a fyzické osoby s pověřením k výkonu SPOD. Podmínky pro vydání pověření a výkon SPOD dále upravuje zákon č. 108/2007 Sb., o sociálních službách.

2.4 Oddělení sociálně-právní ochrany dětí

OSPOD neboli oddělení sociálně-právní ochrany dětí v rámci obecních úřadů obcí s rozšířenou působností má za úkol hájit práva a zájmy dítěte v případech ohrožení jejich zdraví, vývoje, bezpečnosti, výchovy nebo péče. Zaměřuje se na oblasti rodinných vztahů, uspokojování fyziologických, psychických a emočních potřeb dítěte. Působnost OSPOD je orientována na všechny děti mladší 18 let, zvýšená pozornost je věnována dětem, které definuje § 6, viz výše.

OSPOD zastává několik klíčových agend, které se specializují na specifické oblasti práce s dětmi a rodinami. Mezi tyto agendy patří: náhradní rodinná péče, terénní práce a sociální kuratela.

Agenda NRP se zaměřuje na zajištění adekvátní péče pro děti, které se ocitly v situaci, kdy bylo nutné je oddělit od jejich biologických rodin. (Česko, 1999)

Terénní práce OSPOD je zaměřena na nezletilé děti, které čelí zanedbané péči (nebo zvýšenému riziku zanedbání péče), rodiny, které se potýkají s různými sociálními problémy, a rodiny, které procházejí rozvodem rodičů nebo rozpadem partnerského vztahu. Cílem terénní práce je poskytovat podporu a intervenovat v rizikových situacích, s důrazem na ochranu a zajištění prospěchu dítěte. (Matoušek a Pazlarová, 2016)

Sociální kuratela se specializuje na analýzu sociálně nepříznivých projevů u dětí a mládeže. Kurátoři poskytují dětem individuální podporu, sledují jejich vývoj a sociální situaci a navrhují opatření, která mají předejít opakování problémového chování a podpořit jejich resocializaci. (Česko, 1999)

Tyto agendy reflektují důležité aspekty práce OSPOD, které se snaží chránit práva a zájmy dětí a poskytovat jim potřebnou podporu a péči v jejich specifických

životních situacích. Tato podpora je rodinám poskytována prostřednictvím poradenské a preventivní činnosti.

Preventivní činnost OSPOD je dle § 10 se zaměřena na prevenci situací, které by mohly vést k ohrožení dítěte nebo k jeho týrání a zneužívání. Tato činnost se snaží předcházet těmto situacím, a to prostřednictvím různých aktivit a opatření, jako je například: vyhodnocování situace dítěte a rodiny a identifikování rizikových a podpůrných faktorů. Na základě těchto informací pracovník sestavuje individuální plán ochrany dítěte (IPOD). Dále OSPOD na základě §14 podává návrhy na soud týkající se omezení či zbavení rodiče rodičovské odpovědnosti, nařízení ústavní výchovy, návrh na svěření dítěte do PP či PPPD, na zrušení těchto péčí atd. (Česko, 1999)

Pracovníci OSPOD poskytují rodinám s dětmi dle § 11 zákona poradenství týkající se výchovných obtíží. Osobám odpovědným za péči o dítě nabízejí či zprostředkovávají vzdělávací kurzy za účelem zvýšení výchovných kompetencí. Pracovník je rodině nápomocný při uplatňování práv dítěte například při vymáhání vyživovací povinnosti rodičů vůči dítěti, a to včetně podání soudního návrhu v této věci. OSPOD může osobě odpovědné za výchovu dítěte uložit povinnost využít odbornou poradenskou pomoc (psychoterapie, adiktologická centra atd.). (Česko, 1999)

Dále § 13 zákona umožňuje OSPOD přijmout určitá výchovná opatření, např. napomenout vhodným způsobem dítě, či osoby odpovědné za jeho výchovu a stanovit nad rodinou dohled. (Česko, 1999) Cílem stanoveného dohledu je za pomoci dalších subjektů (škola, podpůrné organizace) pomoci rodině vytvořit takové podmínky, ve kterých bude možné dítěti poskytovat řádnou péči a dítě nebude ohroženo okolními rizikovými vlivy. OSPOD také může svým klientům uložit povinnost zdržovat se určitých činností, které mohou být pro dítě a rodinný systém škodlivé. (Šámalová a Vojtíšek, 2021)

2.5 Zahraniční praxe

Německojazyčné regiony

V porovnání se zahraničím má Česká republika odlišné názvosloví. V německé literatuře bychom se dle Wolfa (2021) namísto s pojmem „pěstoun“ či „pěstounská péče“ setkali s termínem „sociální rodičovství“. Rozdíly nalezneme i v legislativě – například jaké jsou zákonné podmínky pro svěření dítěte do

pěstounské péče¹². Biologický rodič zde může požádat úřad sociálně-právní ochrany mládeže o podporu při výchově svého dítěte, následně dochází k vyhodnocení situace rodiny ze strany odborníků a příslušného úřadu. Úřad sociálně-právní ochrany mládeže pak vytipuje vhodnou náhradní rodinu pro dítě, se kterou pracovnice úřadu podepíše dohodu o péči. Na biologických rodičích v této fázi je, aby se s náhradní rodinou domluvili, jakými rozhodovacími pravomocemi mohou pěstouni nad rámec svých zákonných povinností disponovat.

Pěstounská péče je dle Wolfa (2021) koncipována jako dobrovolná. Dále může být dítě podobně jako v české legislativě odebráno z biologické rodiny i bez souhlasu rodičů. Biologická i pěstounská rodina je i nadále monitorována příslušným úřadem. Pěstounské a biologické rodině jsou doporučována vzdělávací témata.

V Rakousku je naopak kladen větší důraz na tzv. sanaci biologické rodiny. V případech, kdy je dítě svěřeno do pěstounské péče, je dítěti přiřazen tzv. „důvěrník“, na kterého se může obracet s různorodými podněty (týkající se pobytu v rodině, jeho vzdělávání, volnočasové aktivity atd.). I zde je rozlišována pěstounská péče dobrovolná a soudně nařízená. (Wolf, 2021)

Anglie a Wales

Pěstounská péče v Anglii a Walesu je v porovnání s českým systémem více orientována na včasné zachycení rizikových faktorů v rodině a jejich komplexní a nízkoprahové řešení. Dle Nováka a kol. (2013) bychom zde našli několik typů pěstounské péče. Krátkodobá pěstounská péče je koncipována jako respitní či sanační služba, kterou mohou rodiče využít až 90 dní v roce, k tomu dochází dle autora až v 80 % případů se souhlasem rodičů. Na péči o dítě se tak podílí jak rodiče, tak částečně i pěstounské rodiny. Naopak střednědobá pěstounská péče si klade za cíl připravit dítě na následnou adopci, nebo na jeho úplné osamostatnění. Jedná se tedy o jakési přechodné řešení umožňující vytvoření podmínek pro dlouhodobé umístění dítěte.

Dalším typem je tzv. *fostering scheme*, vyznačující se specifickou odbornou připraveností pěstounských rodin, které poskytují dětem různé formy terapie. Tato forma péče je oproti ostatním lépe finančně ohodnocena. Děti, které nelze osvojit

¹² Respektive do sociálního rodičovství.

a mají malou šanci na návrat do své původní rodiny, jsou umisťovány do dlouhodobé pěstounské péče. Tato forma péče se zaměřuje zejména na děti s výchovnými potížemi. (Novák a kol., 2013)

Poslední je forma péče, známá jako *kin foster care*, kterou provádějí příbuzní dítěte. V porovnání s českou nezprostředkovanou péčí se *kin foster care* liší pouze nacionálním kontextem a příslušnou legislativou. Obě formy umožňují umístění dětí do péče příbuzných, kteří se stávají pěstouny a poskytují jim potřebnou podporu a péči. Důležitým faktorem je zajistit, aby děti měly bezpečné a stabilní prostředí, které jim umožní růst a rozvoj v rodinném kontextu. (Farmer, 2008)

Kontrolou nad výkonem péče o dítě jsou podobně jako v ČR pověřeny organizace – konkrétně tedy *Fostering Agencies*, které zajišťují také odbornou přípravu pěstounů. I zde je rodinám přidělen sociální pracovník, jehož úkolem je sledovat výkon péče o dítě a zajišťovat, aby rodina měla potřebnou podporu a zdroje pro plnění svých povinností a práv. (Novák a kol., 2013)

3 Identita dítěte

3.1 Pojmy a definice

Identita, nebo také sebepojetí, osobnost či jáství, je velmi komplexní psychologický, teologický a filosofický termín obsahující nespočet teorií a přístupů, které jsou velmi obsáhlé a stačily by na samostatnou rozsáhlou práci. Pro účely této diplomové práce bude pojem popsán z pohledu psychologie, a to za účelem přestavení identity v kontextu náhradní rodinné péče.

Matějček (1998) vnímá identitu jako dlouhodobý proces utváření sebe sama. Tedy kým jsem, odkud pocházím a jaká je má hodnota pro mě samotného, pro mé blízké a pro mé okolí. Opakem identity je dle autora anonymita, tedy situace, kdy se nevztahujeme k společenství nebo osobám, jsme pouhou součástí dění. Dle Klimeše (2008) je identita tvořena našimi vzpomínkami, mezilidskými vztahy a interakcemi.

Říčan (2013) popisuje identitu¹³ jako spojení fyzického a psychického Já, která jsou vzájemně provázaná. Abychom mohli utvářet svůj „vnitřní svět“ složený z přání, hodnot pocitů, ale i sexuality, je důležité si uvědomit své tělo a jeho hranice. Autor v tomto kontextu považuje za důležité vnímání svého Já kontinuálně, tedy vnímání sebe sama v časové posloupnosti (jak vnímám své minulé Já, kým jsem byl, kým jsem nyní, a kam směřuji). Identitu člověka, jeho chování a smýšlení ovlivňuje také jeho identifikace s kulturou či národem (tzv. sociální identita), ta danému člověku stanovuje hodnoty a vzory (Groth-Marnat, 2009). Blatný (2010) dává do souvislosti Jáství s jednotlivými procesy, jako je učení, kdy vnímání sebe sama ovlivňuje naši pozornost, motivaci a utváření copingových strategií¹⁴. Identita je tedy multifaktoriálním jevem, jehož vývoj je ovlivněn mnoha proměnnými.

3.2 Vývoj identity

Langmeier a Krejčířová (2011) představují práci Mahlerové, podle které v prvních měsících po narození jsou aktivity dítěte koncentrovány na uspokojování primárních fyziologických potřeb k přežití (potřeba spánku a odpočinku, potřeba jídla a pití atd.). Toto období autoři označují za období „normálního autismu“

¹³ Říčan využívá terminologie Jáství.

¹⁴ Tyto strategie určují způsob našeho chování a jednání pro zvládnání stresu a zátěžových situací. (Blatný, 2010)

dítěte. V následujících měsících (cca 2-4 měsíce po narození) si dítě začíná postupně uvědomovat svou matku a sebe samo vnímá jako její součást. V tomto věku dítě reaguje na výraz obličeje pečovatele, k dané osobě však nemá vytvořený vtaž. Opětovaný úsměv tedy není vázán k dané osobě nýbrž k jeho grimase. I to však lze považovat za prvotní náznaky komunikace.

V období mezi 4 měsíci a 3 roky se dítě učí být nezávislé na své matce a odlišovat se od ní. To potvrzuje i fakt, že si dítě osvojuje slovíčko „já“. Tato fáze je rozdělena do několika částí – procvičování, znovu sblížení, individualizaci. V průběhu procvičování se dítě od matky snaží oddálit, ale po krátkém časovém úseku se k ní opět snaží navracet (fyzicky anebo alespoň pohledem). Tím získává odvalu pro prozkoumávání okolního světa a postupného si uvědomování sebe sama. Úplnou separací od matky by mohlo u dítěte dojít k negativnímu narušení vývoje.

V průběhu 16–25 měsíci věku dítěte dochází k tzv. fázi znovu sblížení. V tomto období se dítě začíná zajímat i o další osoby, se kterými postupně interaguje. Postava matky je v tomto období ambivalentní – dítě vyžaduje její plnou pozornost a současně vůči ní projevuje negativní emoce. V batolecím věku, někdy také označovaném jako období vzdoru, si již dítě je vědomo samo sebe a své role v rodině. V této fázi je klíčové, jakým způsobem dítě hodnotí jeho rodiče a jak o něm hovoří, právě zde si dítě vytváří svůj vnitřní obraz o sobě a své hodnotě. (Mahlerová 1975 cit. podle Langmeier a Křejiřová, 2011 s. 63–64)

Erikson (2002) se naopak domnívá, že základní pocit identity a vnímání sebe sama je utvářen dříve než ve 2-3 letech věku dítěte, a to na základě způsobu poskytované péče ze strany rodiče. Pokud dítě opakovaně prožívá frustraci z nedostatku uspokojení svých potřeb, ovlivňuje to jeho vnímání smysluplnosti a sounáležitosti s okolím. Erikson (2002) vychází z teorie psychoanalýzy, která tvrdí, že v raném vývoji dítěte vzniká konflikt mezi důvěrou a nedůvěrou, v jehož důsledku dochází k rozlišování vnitřního a vnějšího světa, což je zdrojem obranných mechanismů, jako jsou projekce¹⁵ a introjekce¹⁶. Díky těmto mechanismům lze posuzovat okolní svět na základě zvnitřněných identifikací a naopak (já jsem dobrý, svět je dobrý). Rodič by tedy měl dítě učit nejen

¹⁵ Mechanismus projekce spočívá v přisuzování vlastních nežádoucích myšlenek, pocitů a vlastností druhým lidem.

¹⁶ Mechanismus introjekce znamená přebírání určitých vzorců chování, očekávání, hodnot a postojů, které přicházejí z vnějšího prostředí, například z rodiny, společnosti nebo kultury.

zákazům a pravidlům, ale také přesvědčení, že to, co dělá, má smysl. V opačném případě pak dítě musí budovat důvěru ve svět navzdory pocitům opuštění, rozpolcení či ochuzení o něco.

Ve vývojové psychologii se setkáme také s názorem, např. u Röhra a Babky (2018), že prvotní náznaky pro vývoj sebepojetí a sebeúcty vznikají již v prenatálním období, a to na základě vnitřních postojů matky k plodu. Tedy jestliže matka v období těhotenství prožívá spíše pocity strachu a odmítnutí, může se její potomek v dospělosti potýkat s bazálním pocitem nedůvěry. Toto tvrzení podporuje také Šimíčková-Čížková (2008), která zdůrazňuje vliv duševní pohody matky v období těhotenství na následující vývoj zralosti, citové stability a sociální vyspělosti dítěte.

Langmeier a Křejiřová (2011) uvádí, že od tří let věku si děti začínají uvědomovat svou vlastní identitu a představu o sobě samých. Tento proces sebepojetí a sebe prezentace se projevuje i v interakci s ostatními lidmi, kdy dítě vnímá a zpracovává reakce okolí na své chování a projevy. Tímto způsobem se dítě učí, jak se chovat a jak se prezentovat ve společnosti, jaké jsou přijatelné normy chování a jakým způsobem komunikovat s ostatními. Tyto zkušenosti ovlivňují další vývoj dítěte a vytvářejí základ pro jeho sebevědomí a sebeúctu.

V raném školním věku¹⁷ dítě postupně získává větší schopnost reflexe a sebevyjádření, což umožňuje vědoměji a kritičtěji posuzovat své vlastní myšlenky, emoce a chování. Dítě si již uvědomuje stabilitu své osobnosti, a tak může lépe rozpoznat své silné stránky a také oblasti, kde potřebuje více podpory a rozvoje. Významnější změny v identitě se projevují až v 11 letech věku, kdy dochází k poklesu sebehodnocení dítěte mimo jiné i na základě školní spěšnosti (Langmeier a Krejiřová, 2011). Také Vágnerová (2012) a Klimeš (2008) zdůrazňují vliv okolní zpětné vazby na vývoj a projevy dítěte. Časté kritizování či jeho zahanbování může vést k pocitu méněcennosti a snížené sebeúctě. Takové dítě se může cítit neschopné a bezcenné. To může mít dlouhodobý vliv na jeho sebevědomí a pocit vlastní hodnoty. Je tedy důležité, aby byla dítěti poskytnuta podpora a povzbuzení k projevoování svých názorů a zájmů. U dětí s jiným, než etnicky majoritním původem, je důležité budování pozitivního vztahu ke svým kořenům. Myslet je zde potřeba i na fakt, že kritika a ponižování dítěte se může

¹⁷ Za raný školní věk považujeme období mezi 6-9 lety věku dítěte, tedy od jeho nástupu do povinné školní docházky. (Vágnerová a Lisá, 2021)

vyskytovat nejen v rodině, ale i v prostředí školy a školního kolektivu. (Klimesš, 2008).

Dle Vágnerové a Lisé (2021) lze starší školní věk, tedy období mezi 11 a 15 lety, považovat za první fázi dospívání, která má biologický původ a projevuje se nejen fyzickými změnami, ale i výraznými proměnami na psychické úrovni. Součástí těchto změn může být nové prožívání emocí, uvažování, ale také postupné odpoutávání se od rodiny a hledání nové identity.

V období dospívání, které je též nazýváno pubertou, se dle Langmeiera a Krejčířové (2011) vyskytuje zvýšená potřeba získání odpovědí na základní otázky ohledně vlastní identity: "kdo jsem", "jaký jsem", "kam patřím" a "kam směřuji". Součástí tohoto procesu je i zjišťování, které hodnoty jsou pro můj život důležité. Pro úspěšné zvládnutí této fáze je důležité mít povědomí o svých schopnostech a přijmout své vlastní limity.

Vágnerová a Lisá (2021) považují dospívání za komplexní proměnu osobnosti podmíněnou konkrétními kulturními a společenskými podmínkami. Pro člověka je přirozené si vytvářet svou identitu na základě identifikace s lidmi ze svého okolí, jak reálnými, tak fiktivními. Podle Eriksona (2002) je tento proces „syntézy“ ovlivněn historickým a vývojovým obdobím, ve kterém se dítě nachází. Děti kombinují různé fragmenty ztotožnění, jako je temperament, sociální status nebo historické vzory v dané kultuře. Identifikace také souvisí se sexuální orientací a genderovou identitou.¹⁸ Vágnerová a Lisá (2021) v této souvislosti upozorňují, že v současném společenském kontextu je stanovení přesné hranice, kdy dospělost začíná, obtížnější než v minulosti. Tento proces je výrazně ovlivněn absencí tradičních rituálů přechodu do dospělosti a zároveň se vytrácí význam biologického kritéria pohlavní dospělosti jako jednoho z klíčových ukazatelů. V minulosti určoval naši identitu náš sociální status, který byl neměnný. Autorka v této souvislosti uvádí, že na dnešní mládež jsou kladeny mnohem větší nároky pro utváření identity a dospívání, než tomu bylo dříve.

V pubertě se identita mění a vyvíjí a také v této době může být vlivem sociálního prostředí, tlaku vrstevníků, stresu a nejistoty spojené s tělesnými změnami

¹⁸ Ve 20. století autoři v odborné literatuře výrazně zdůrazňovali potřebu identifikace s heterosexuální identitou. V případech, kdy se tato identifikace nedaří nebo vznikají u daného jedince určité pochybnosti, bylo např. dle Eriksona (2002) nutné zahájit léčbu.

narušena. Různí autoři (Klimeš, 2008; Vágnerová, 2012 atd.) se shodují, že právě v období dospívání se u dětí začínají objevovat projevy slabě utvořené identity – pocity prázdnoty, úzkosti, deprese, daná osoba může mít pocit zbytečnosti, trpět nespavostí atd. V případě, že se s negativními pocity a úzkostmi neumí vypořádat, mohou tyto osoby vyhledávat rizikové formy chování, jako je nadměrná konzumace omamných látek, vyhledávání rizikových vrstevnických skupin a subkultur (Klimeš, 2008). V této souvislosti se často objevuje v diskursu označení "volání krve"¹⁹. Je však nebytné si uvědomit, že tyto potíže vycházejí ve větší míře z potřeby smyslu života a své existence než z genetických předpokladů. (Vančáková, 2011)

3.3 Potřeby dětí

Matějček (1994) vymezuje pět základních potřeb, které jsou stěžejní pro vývoj člověka.

- První je potřeba dostatečných podnětů, což znamená, že by měl jedinec být vystaven různorodým stimulům a zážitkům, aby se mohl správně vyvíjet.
- Druhou potřebou je potřeba smysluplnosti. Rodič by měl být schopen potomkovi zprostředkovat význam jednotlivých činností a pravidel (rodinných, společenských) tak, aby to pro dítě bylo srozumitelné.
- Pod pojmem potřeba životní jistoty si dle autora můžeme představit naplňování bazálních potřeb. V prvních měsících života je dítě v této oblasti plně závislé na matce. Způsob, jakým dochází k jejich naplňování, má vliv na rozvoj důvěry dítěte v sebe a svět kolem něj. Pokud jsou nároky uspokojovány přiměřeně a pravidelně, dítě se tím naučí, že svět je predikovatelný a stabilní. V opačném případě může dlouhodobá frustrace vést k úzkosti, strachu a narušení pocitu bezpečí.
- Čtvrtou potřebu představují společenské hodnoty, tedy pocit sounáležitosti se společností a participace jedince.
- Poslední je potřeba budoucnosti, což znamená mít jasnou představu o své budoucnosti a plánovat své cíle a ambice.

Podle Matějčka (1994) je velmi důležité, aby tyto potřeby byly uspokojovány v prvních měsících života, které mají zásadní vliv na celkový vývoj člověka a jen

¹⁹ Označení se využívá u dětí, které nevyrostají v kompletní biologické rodině.

tak daný jedinec může dosáhnout svého plného potenciálu. Naopak nedostatečné uspokojení těchto potřeb může vést k obtížím v pozdějším životě, jako jsou například problémy se sebedůvěrou, nedostatečná motivace nebo špatné mezilidské vztahy.

Míra a úspěšnost naplňování potřeb dítěte ze strany pečovatele je závislá na míře vytvořeném citovém poutu (vazby) mezi dítětem a primárním pečovatelem. Tento vztah si dítě utváří k osobě, která je v prvních měsících života dítěte stabilní a bezpečná, tedy k osobě, která vnímá a uspokojuje jeho potřeby a chrání jej (Kovařicová, 2018). Teorii citové vazby nebo také „attachmentu“ či „vtištění“ popisoval a studoval nespočet autorů. Za stěžejní však považujeme díla Johna Bowlbyho, který ji jako první komplexně popsal její význam na vývoj dítěte. Bowlby (1997) formuloval pět teorií týkajících se vzniku attachmentu. První teorie spočívá v uspokojení bazálních potřeb dítěte, kdy citová vazba slouží k zajištění přežití dítěte. Druhá teorie vychází z přirozeného pudu kojenců po orálním uspokojení, kdy se dítě váže na prso jakožto zdroji potravy. Třetí teorie podobně jako v prvním případě navazuje na Maslowovu pyramidu potřeb a zdůrazňuje potřebu člověka po vzájemné sounáležitosti s ostatními lidmi. Čtvrtá teorie vychází z představy, že citová vazba je důsledkem přání dítěte vrátit se do ženského lůna. Bowlby (tamtéž) později definoval pátou teorii, podle níž vztah mezi dítětem a pečující osobou vzniká v důsledku mnoha behaviorálních systémů, které podporují udržování vzájemné blízkosti. Tento proces se označuje jako vtištění a je spojen s instinktivním chováním. Nutno podotknout, že díla autora vznikala převážně kolem 60. let 20. století. Autor tedy hovoří pouze o citové vazbě k matce. Toto vyjádření změnili až další výzkumy a Bowlbyho pokračovatelé.

Například Schröderův výzkum (2019) prokazuje, že dítě si vytváří vazbu k jakékoli blízké osobě, která o něj pečuje. Důležité dle autora je, aby daná osoba vytvářela takové podmínky, za kterých si dítě bude připadat přijímané a bude si tak moci vytvářet důvěřivý vztah také k okolnímu světu. Nedostatečná péče, jako je špatné zacházení, zneužívání a zanedbávání v dětství, jsou rizikovými faktory pro rozvoj poruch citové vazby, kdy dítě sebe samo vnímá jako nedostatečné či špatné a ztrácí zájem o okolní svět. Jeho pozornost se orientuje převážně

k zajištění bezpečí. V pozdějším věku se u dítěte dle autorů výzkumů mohou objevovat i další duševní disharmonie.

Bowlby (1997) dále rozlišuje 3 typy attachmentu: jistý, vyhýbavý a odmítavý. Mary Ainsworth (2015) následně připojila ještě čtvrtý typ nazvaný dezorganizovaná vazba. Dle Bowlbyho (1997) lze druh vazby nejlépe identifikovat na základě reakce dítěte na krátkodobou separaci od matky.

Jistý (bezpečný) attachment vzniká, jestliže rodič adekvátně uspokojuje potřeby svého potomka a vhodným způsobem na něj reaguje. Dítě si vytváří o sobě samém pozitivní představu a okolní svět a lidi identifikuje jako bezpečné a předvídatelné (Bowlby, 1997). Langmeier a Krejčíková (2011) k tomu dodávají, že po návratu matky do místnosti vyhledává její blízkost. Tito jedinci ve vyšším věku nemají výchovné a snáze navazují vztahy.

U dětí s **vyhýbavou citovou vazbou** se po návratu matky objevovaly agresivní sklony vůči své ale i mateřské osobě. Dle Bowlbyho (1997) byly tyto matky v prvním roce života dítěte málo citlivé, fyzický kontakt s dětmi nevyhledávaly, dalším specifickým znakem matek byla i snížená mimická reakce. Tyto děti, jak uvádí Pöthe a Pilařová (2001), vnímají samy sebe jako přijatelné pouze tehdy, pokud nevyžadují příliš pozornosti, naučily se proto být soběstačnými. Mají omezenou schopnost porozumět svým vlastním emocím a potřebám i potřebám druhých.

Typ úzkostné (ambivalentní) citové vazby vzniká v situaci, kdy pečující osoba není vždy k dispozici pro uspokojení potřeb, na projevy dítěte reaguje pouze v případě jeho silných emocí a vytrvalých projevů v důsledku prožívané frustrace (Langmeier a Krejčířová, 2011). Dítě se tak snaží zaujmout pozornost pečující osoby za každou cenu. Po návratu matky dítě vyhledává její přítomnost, může být současně i agresivní (Golding, 2008).

Dezorganizovaný attachment se vyskytuje u jedinců vystavených traumatizujícím a nebezpečným situacím ze strany svých pečujících osob, které by jim měly zabezpečit ochranu. Tyto děti mohly být vystaveny častým projevům strachu, zanedbávání, zneužívání nebo týrání. Takové děti se vnímají jako nehodné lásky, svět a lidé v něm představují hrozbu (Bowlby, 1997). Dle Langmeiera a Krejčíkové (2011) se může jednat i o děti, jejichž adaptační období s matkou bylo narušeno narozením mladšího sourozence. Dítě

s dezorganizovanou citovou vazbou reaguje na návrat pečovatele zamrznutím, apatií či agresí.

Jak již bylo řečeno, citová vazba, kterou si vytváříme v raném období, nás ovlivňuje i v dospělosti a určuje, jakým způsobem se budeme vztahovat sami k sobě, k našim partnerům a blízkým. Pilařová a Pöthe (2001) popisují 4 typy vazeb v dospělosti, kterými je: vazba jistá, odmítající, zapletená a nerozřešená.

V případě **jisté vazby** jsme schopni pojmenovávat a rozeznávat své emoce a vzpomínky na dětství a dávat je do souvislostí s prožitými událostmi a zkušenostmi. To nám umožňuje lépe porozumět kontextu těchto emocí a vzpomínek a najít způsoby, jak se s nimi vyrovnat. Celkově nám tato schopnost pomáhá budovat lepší emoční stabilitu a porozumění sobě i druhým lidem.

Dospělý jedinec s **odmítavou vazbou** si vzpomínky na dětství vybavuje s pozitivními konotacemi a v tomto kontextu vnímá sám sebe jako odvážného jedince, který nebyl ovlivněn okolními vlivy. Tito lidé mají tendenci disociativně oddělovat negativní emoce. Naopak v péči o své potomky se často cítí bezcenní.

Osoby se **zapletenou vazbou** mívají obtíže s vytvářením odstupů od minulosti a při vzpomínkách na obtíže v rodině se často zamotávají v jejich objasňování, což jim znovu přináší zlost a frustraci vůči rodině. Inklinují k negativnímu sebehodnocení a stále se snaží naplňovat potřeby a přání svých rodičů. Vlastní děti vnímají nerealisticky pozitivně nebo příliš negativně.

Osoby s **nerozřešenou vazbou** bývají ve vnímání minulosti dezorganizované a sebe identifikují jako příčinu obtíží, které v rodině vznikaly. V péči o děti se cítí bezmocné, děti mohou považovat za nezvladatelné. Přes potomky si mohou naplňovat své frustrace.

3.4 Vliv předchozích traumatických zážitků dítěte na identitu

Psychické trauma, jak uvádí Vodáčková (2012), vzniká v důsledku prožití extrémně zátěžového zážitku nebo dlouhotrvajícího vystavení. Způsobují jej vnější faktory (násilné činy, úmrtí blízké osoby) nebo vnitřní faktory (dlouhodobé stresující podmínky). Prožité trauma ohrožuje fyzickou, zdravotní nebo duševní integritu jedince a může vést k pocitům bezmocnosti.

V raném dětství tyto prožitky ovlivňují vývoj amygdaly, což následně vede k problémům s regulací emocí a reakcí na stresové podněty v dospělosti. Pokud

by tedy dítě zažilo fyzické zneužívání nebo fyzické násilí, amygdala se může stát přecitlivělou na vnější podněty, které připomínají traumatickou událost a u daného jedince se zvyšuje pravděpodobnosti výskytu nadměrného a neadekvátního strachu, úzkosti a stresu v podobných situacích. Ovlivněna je i reakce na nové podněty a osoby (Vágnerová, 2012). V roce 2005 byly zveřejněny výstupy z výzkumu, který zjistil, že více než polovina dětí v systému pěstounské péče se potýká s deficitem v různých neurokognitivních funkcích. Tyto problémy zahrnují horší schopnosti vnímání prostoru a vizuálního zpracování informací, horší paměťové schopnosti, nižší IQ a méně rozvinutý jazyk. Tyto deficity, dle autorů vznikají právě v důsledku zanedbané péče či opakovaně prožívaných traumatických zážitků. (Pears a Fisher, 2005)

3.5 Dítě v náhradní rodinné péči

Do náhradní rodinné péče se děti dostávají s různými příběhy a zkušenostmi, které bývají spíše negativní. Dle Vágnerové (2012) zde hovoříme o zanedbávání péče, neuspokojování potřeb dítěte, citovém strádání, psychické deprivaci a traumatizaci.

Tyto zkušenosti ovlivňují také reakce dítěte na novou rodinu a změnu prostředí. Je tedy nezbytné, aby náhradní rodina byla citlivá k různým projevům dítěte a uměla na ně adekvátně a včas reagovat. Děti v batolecím věku, které prožívají deprivaci, projevují úzkosti, ulpívají na osobách a předmětech a mohou mít problémy s usínáním a nočními můrami. Také se obávají nových věcí, které jim přinášejí nejistotu a strach. Stravovací návyky těchto dětí mohou být narušeny, mohou odmítat jídlo nebo se naopak přejídat. U starších dětí je častým projevem skrývání jídla. Nápadné jsou dále reakce dítěte na cizí osoby (přílišný strach či naopak vyhledávání fyzického kontaktu s nimi). Dítě se zároveň může po vytvoření vazby k pěstounovi projevat úzkostně nebo agresivně při krátkodobé separaci.²⁰ Jestliže jsou u dítěte detekovány některé projevy předchozí deprivace, je pak na pěstounském rodiči, aby dítěti umožnil dostatečný prostor a čas na adaptaci.

U dětí v předškolním věku, které přicházejí do nové rodiny, je důležité vymezení, a především dostatečné vysvětlení hranic a pravidel. Ta však mohou být

²⁰ Některé děti jsou pak citlivé na dělení pozornosti pěstouna mezi další osoby (partnera, biologické děti, sourozenci atd.).

stanovena až poté, co si dítě vytvoří vztah s novým pečovatelem, protože bez tohoto vztahu nebudou pravidla smysluplná. Současně je pro děti důležitý určitý stereotyp v podobně rituálů či denní rutiny, díky kterým se svět stává předvídatelným a bezpečným. (Vágnerová, 2012)

Klimeš (2008) uvádí, že v adolescenci se často vyskytuje nenávisť vůči sobě samým. V takových případech jedinci často sdělují pravý opak a nenávisť vůči sobě projektují do druhých (Já se mám rád, ale učitelka je zasedlá, spolužáci mě nesnáší, protože...). Tito jedinci mívají tendenci vyhýbat se mezilidským interakcím a obecně se uzavírat do sebe. V důsledku toho se mohou cítit izolovaní a osamělí. Vzájemné vztahy s ostatními lidmi mohou být obtížné, což zvyšuje pocit neschopnosti navázání trvalých vztahů. (Klimeš, 2008)

3.6 Vztahy s rodiči a jejich vliv na identitu dítěte v pěstounské péči

Výše uvedené texty poukazují na význam vztahů pro vývoj dětí. Tématem následujících odstavců je proto vztah dětí v PP s jejich biologickou rodinou. Úmluva o právech dítěte garantuje právo dítěte, které vyrůstá mimo svou primární rodinu, na udržování pravidelných osobních styků s rodiči, pokud tyto kontakty neohrožují zdraví dítěte. Dle tohoto právního dokumentu má dítě nárok na informace o své rodině a o svém původu (Sdělení č. 104/1991 Sb.).

Podle Matějčka (1994) a Vágnerové (2012) jsou informace o biologické rodině pro děti v NRP klíčové právě pro utváření identity. Někteří pěstouni však mají obavy z toho, že by tyto informace mohly být traumatizující pro dítě, a proto je nechtějí předat, nebo se domnívají, že děti jsou na předávání informací o rodičích příliš malé a rozumově nevyspělé. Nicméně Matějčkova (1994) zjištění prokazují, že děti jsou schopny vnímat souvislá vyprávění již kolem 3 let věku. Plné porozumění je dle autora možné až na základě získaných zkušeností, potřebných znalostí a schopností pro sestavení přehledného obrazu příběhu. Dospělí zároveň disponují větší slovní zásobou a schopností kritického přemýšlení, což jim umožňuje lépe porozumět a interpretovat složitá vyprávění. Včasné seznámení dítěte s jeho příběhem a s pravdivými informacemi o rodině může mít několik pozitivních vlivů na dětský vývoj. Dostatečná informovanost může pomoci takovému dítěti pochopit své místo v rodině a odpovědět mu na otázky „odkud pocházím“, „kdo jsem“ a „kam patřím“. Kromě toho může včasné seznámení

s rodinným příběhem posílit důvěrný vztah dítěte s jeho pečovatelem. V opačném případě může dojít k narušení důvěry a bezpečného prostředí v rodině (tamt.). Nepravdivé informace o rodiči a důvodech NRP či snad jejich úplné zamčení mohou dle Vítkové (2019) u dětí způsobit zmatení identity a negativně ovlivnit jeho vnímání reality.

Matějček (1994) dále uvádí, že kolem 11 let věku si děti, které již více participují na dění v rodině, začínají uvědomovat, že některá témata jsou pro dospělé tabu a že informace, které jim byly dříve sděleny, nemusí být smysluplné. Informace by měly být citově nezabarvené a objektivní, neměly by nikomu ubližovat ani jej ponižovat. Klimeš (2008) zde přichází s teorií, podle které existuje tendence náhradních rodičů cítit se méněcenně v porovnání s biologickými rodiči dítěte, což vede k pocitu ohrožení a nutkání soutěžit s nimi. Dle autora je důležité si být vědom, že hanobením či negativním zobrazováním biologických rodičů ovlivňují také předobraz a vnímání sebe sama daného dítěte.

Vančáková (2008) v souvislosti s prací s etnickou identitou uvádí, že informace o původu dítěte a jeho rodičích jsou potřebné dítěti předávat přirozeně, postupně a plánovitě.

Vnímání kontaktů s biologickou rodinou je diskutované téma. Setkáme se zde s odbornými názory, podle kterých je i jednorázový negativní kontakt důležitý pro další vývoj dítěte a utváření sebe sama a hodnot. Výzkum Van Holena (2020) prokazuje, že děti, byť se s rodinou/rodiči nesetkávají osobně, se cítí být k ní vázáni. Autor zároveň reflektuje, že v osobních kontaktech může docházet i k zátěžovým situacím např. v momentu, kdy rodič na kontakt přichází pod vlivem omamných látek, je agresivní či projevuje jiné nevhodné chování. V takovém případě je povinností pěstouna dítě před rizikovými situacemi chránit a zajišťovat jeho fyzické a duševní zdraví, i když to znamená omezit kontakt s biologickou rodinou.²¹

V případě, že se osoba rodiče pro dítě stává jakýmkoliv způsobem ohrožující, může být stanovení vzájemného kontaktu řešeno soudně. Soud stanovuje pravidla styku, jako jsou délka, místo, čas a nutnost asistence odborníka při kontaktu mezi rodičem a dítětem. Pokud je taková asistence nezbytná, odpovědnost za dodržování těchto pravidel a přípravu rodiče na kontakt leží na odborném pracovníkovi, například na pracovníkovi odboru sociálně-právní ochrany dětí

²¹ Tato povinnost vyplývá pěstounovi také z českého práva.

nebo neziskové organizace. Pěstouni mají za úkol zajistit přípravu dítěte na kontakt, jakými způsoby se zprostředkování pěstouni dozvídají v rámci odborného vzdělávání při zařazení do evidence. (MPSV, 2009)

Naopak umístění dítěte do péče příbuzných (nezprostředkovaná PP) může být pro děti přínosné z důvodu snadněji dosažitelných informací o rodinných kořenech a práci s životním příběhem. Nicméně, jak uvádí Pazlarová (2016) nebo Kubíčková (2020), vzájemné vztahy v rodině mohou být často narušené. Pěstouni se potýkají s pocity vlastních selhání ve výchově a mohou pociťovat ambivalentní emoce vůči rodičům dítěte. Tyto faktory následně mohou zapříčinit neschopnost jejich osoby pomoci dítěti překonat emocionální krizi. Příbuzní často zápasí s vlastními traumaty a psychickou bolestí, což jim brání věnovat plnou pozornost potřebám dítěte.

Nedávný výzkum organizace Socio Faktor (2021) vnímá zprostředkovanou a nezprostředkovanou pěstounskou péči jako dva zcela odlišné instituty, které vyžadují také rozdílné formy podpory ze stran odborníků. Přijetí dítěte do péče blízkého člena rodiny dle výzkumu přináší také rozpor v roli pečovatele, který je současně pěstounem, prarodičem svěřeného dítěte a rodičem svého dítěte. Dle autorů práce je tedy nezbytné těmto pěstounům poskytnout dostatečnou odbornou přípravu a podporu, aby byli schopni plnit své role co nejlépe pro dobro dítěte.

4 Doprovázení pěstounských rodin

4.1 Definice a legislativní rámec

Pěstounské rodiny disponují zákonnými právy a povinnostmi, které jim ukládá stát²². Jedná se například o právo na pomoc při poskytování péče o svěřené dítě, povinnost zvyšovat si znalosti a dovednosti v oblasti výchovy a péče o svěřené dítě. Tedy absolvovat za tímto účelem 24 hodin vzdělávání za 12 po sobě jdoucích kalendářních měsíců. S naplňováním těchto práv a povinností rodinám pomáhá v rámci doprovázení klíčový pracovník. Jak uvádí Pazlarová (2016, s. 83), „*doprovázení je služba poskytovaná rodině, kterou tvoří soubor dílčích služeb definovaných zákonem o SPOD, příp. dalšími doplňkovými službami a činnostmi*“. Pojem doprovázení, byť je v praxi již vžitý, není nijak právně definován.

Služba je poskytována na základě Dohody o výkonu pěstounské péče, jejíž podepsání je taktéž jednou ze zákonných povinností pěstounů. V této souvislosti si klient může zvolit, zda bude chtít dlouhodobě spolupracovat s příslušným obecním úřadem s rozšířenou působností (OSPOD) či osobou pověřenou k výkonu SPOD – těmi jsou neziskové organizace, které nabízejí tzv. doprovázení pěstounských rodin (tyto organizace budou v textu dále pod zkratkou DO). Uzavřením této dohody s OSPOD či DO a příslušný klíčový pracovník (KP) se zavazují k poskytování podpory a odborných služeb klientovi. Klient se zavazuje k umožňování osobních schůzek s ním i se svěřeným dítětem, a to minimálně jednou za 2 měsíce. (Česko, 1999)

Doprovázení má dle Šustrové (2018, s. 141) formu „*konzultací, poradenství, sdílení, podpory, náhledu, případně vedení pěstounů a dohledu nad pěstounskou péčí*.“ Na schůzkách tedy dochází k reflexi a hodnocení způsobu péče a výchovných postupů, které pěstouni využívají. Společně diskutují o aktuálních situacích, se kterými se rodina potýká, a pracují na jejich řešení. Tyto schůzky se také zaměřují na dlouhodobá témata, která přispívají ke zdravému vývoji dítěte a zlepšení celkové kvality života rodiny, např. posílení vztahového pouta mezi dítětem a pěstouny, podporu rozvoje identity dítěte či posilování vztahů mezi sourozenci (biologickými i pěstounskými). Cílem těchto schůzek s dospělými klienty je tedy aktivně s nimi pracovat na různých oblastech, které přispívají

²² Tato práva jsou definována zákonem č. 359/1999 Sb., §47.

k optimální péči a výchově dítěte. S dítětem se zaměřuje na mapování jeho potřeb a přání. Podporuje ho, aby mohlo svobodně vyjadřovat své myšlenky a aktivně participovalo na rozhodování o záležitostech, které se ho přímo dotýkají a ovlivňují ho. Stěžejním záměrem je tedy vytvoření takového prostředí, kde bude dítě respektováno a slyšeno. (Pazlarová, 2016)

Jak uvádí Semerádová (2013), doprovázení je nejen službou podpůrnou, ale částečně i kontrolní. Pracovník dohlíží na plnění domluvených cílů spolupráce, které s klientem stanovují v individuálním plánu (IP), ten vychází z individuálního plánu ochrany dítěte (IPOD) který sestavuje OSPOD. Současně pracovník klientům poskytuje zpětnou vazbu ohledně vzájemné spolupráce. S pěstouny je dále sestavován vzdělávací plán, jehož kontrolou je opět pověřen doprovázející pracovník. V případě ohrožení dítěte je povinen učinit náležitá opatření. Dále pracovník každých 6 měsíců zasílá OSPOD zprávu o průběhu pěstounské péče a spolupráce s rodinou.

Rodina je se sociálním pracovníkem, jak uvádí Šustrová (2018), v dlouhodobém, intenzivním kontaktu. Zásadní roli zde hraje navázání důvěrného vztahu, který může být jen výsledkem kontinuální, více než roční spolupráce. U některých rodin se jej nepodaří navodit nikdy. Autorka zde zdůrazňuje potřebu otevřeného a přijímajícího přístupu ke klientům a jejich situaci. Nedůvěra anebo obava rodiny může vést k tabuizování témat souvisejících s výchovou dětí a s jejich rozvojem – i v takovém případě je nezbytné respektovat přání rodiny, poukázat na důležitost tohoto tématu a seznámit rodinu s případnými důsledky, které mohou nastat, jestliže se problematice nebudeme věnovat.

4.2 Doprovázení oddělením sociálně-právní ochrany dětí a doprovázejícími organizacemi

Některé činnosti OSPOD mají kontrolní či restriktivní charakter a klient je musí strpět (například vykonávání dohledu nad výkonem péče). Pokud by se klient rozhodl pro uzavření dohody s OSPOD, bude příslušná pracovnice zastávat jak funkci podpůrnou, tak restriktivní.

V této souvislosti pojmenovává Šustrová (2018) dilemata, která může tato dvojrole obnášet. Autorka vyzdvihuje především obavu pěstounů z případných důsledků, pokud by s OSPOD sdíleli náročná témata týkající se slabých stránek rodiny a výchovy. Tyto obavy následně mohou vést k narušení či vytracení

vzájemné důvěry mezi klientem a pracovníkem. Z doprovázení se tak vytrácí bezpečí a stává se z něj formální, a především administrativní plnění povinností.

Na problematiku doprovázení v rámci obecního úřadu se můžeme podívat dvěma optikami. Domnívám se, že doprovázení a kontrola prováděná jednou osobou může být pro klienty určitou formou zjednodušení a zpřehlednění systému SPOD – klient své povinnosti plní na jednom místě – ví, na koho se má obracet. Zároveň spolupráce pouze s jedním pracovníkem může představovat menší zásah do rodinného systému a určitou předvídatelnost, která pro rodinu může být zdrojem jistoty a bezpečí. Pokud by uměl pracovník zacházet s rolí a pojmenovávat je, může být funkční propojení těchto rolí. V takovém případě je nezbytné, aby byl pracovník schopen sebereflexe, která dle Ulehly (2005) pracovníkovi umožňuje uvědomit si, jakou roli využívá v konkrétních případech a jaká očekávání vůči ní do kontaktu s klientem vnáší. Oddělení těchto rolí a delegování povinností na osobu může být naopak výhodné pro zajištění více vzhledů na situaci rodiny a v případě multidisciplinární spolupráce může být situace vhodně řešena.

Toto rozdělení může přinášet výhody v podobě snížení časového tlaku a nároků na konkrétního pracovníka. Banks (2012) v této souvislosti poukazuje na fakt, že časový tlak ovlivňuje pracovníka tím, že mu neposkytuje dostatečný prostor pro pečlivé dodržování a promyšlení všech potenciálních postupů při řešení specifického případu. Tento nedostatek prostoru může mít za následek zanedbání některých rizikových aspektů práce s rodinou.

V případě doprovázejících organizací je nezbytné poznamenat, že mimo rámec zákona č. 108/2007 Sb. nejsou jejich kompetence ani povinnosti nijak explicitně definovány či upraveny. Tento zákon DO umožňuje uzavírání dohod o výkonu pěstounské péče s klienty a současně je pověřená osoba odpovědná za poskytování výchovné a poradenské péče v průběhu výkonu pěstounské péče a sledování samotného výkonu této péče. (Česko, 2007)

4.3 Témata v doprovázení pěstounských rodin

Konkrétní aktivity pracovníků nejsou nijak standardizovány ani zákonem regulovány. Je proto obtížné je popsat a charakterizovat. Doprovázející organizace mají vytvořené metodické postupy a standardy kvality práce, ty jsou

však velké části nepřístupné ke studiu. Pokusím se zde alespoň nastínit možná témata a oblasti, kterým se klíčoví pracovníci v rodinách věnují. Konkrétní nástroje a jejich využití jsou předmětem výzkumné části této práce, proto v této kapitole nebudou uvedeny.

Dle Metodiky doprovázení v Královéhradeckém kraji (Šuplerová, 2021) by se sociální pracovníci měli věnovat v pěstounských rodinách následujícím tématům: příprava rodiny na příchod nového člena, výchovné postupy pěstounů, citová vazba ve vztahu k biologickému rodiči i k pěstounům, podpora rozvoje identity dítěte, zpracování rodinné historie a emoční projevy dítěte. Klíčový pracovník vykonává svoji práci se schopností mapovat tyto oblasti a pojmenovávat je v rodině. Nicméně, může se stát, že KP identifikuje téma, které je pro rodinu obtížné, a ve kterém rodina momentálně není ochotna přijmout intervenci. V takovém případě nese pracovník odpovědnost za citlivé a respektující předkládání různých možností, které by mohly vést k řešení daného tématu.

Organizace Cestou necestou (2014) upozorňuje na potřebu mapování potřeb dítěte, jeho názorů a přání, zejména v kontextu vztahů s biologickou rodinou. Klíčový pracovník zde hraje stěžejní roli v hledání variant, jak pozitivně rozvíjet vztahy dítěte s biologickou rodinou, i přes obtížné a narušené vztahy. Otevíráním těchto témat a předáváním adekvátních informací dítěti dle Semerádové (2013) pomáhá klíčový pracovník posilovat a budovat identitu dítěte. Předávání informací by vždy mělo být přizpůsobeno věku a rozumovým schopnostem dítěte. Pracovník může zajistit dítěti informace o jeho původní rodině prostřednictvím OSPOD nebo kontaktováním institucí, ve kterých dítě pobývalo před umístěním do pěstounské rodiny. Ideálním postupem je dle organizace Děti patří domu (2020) při práci s pěstounskými rodinami je zpracovat dané téma nejprve s pěstouny a teprve následně postupovat k otevírání problematiky spojené s biologickými rodiči s dítětem. V realitě však často dochází k tomu, že pěstouni přijímají biologické rodiče současně s dítětem, někdy dokonce až v pozdějším období. V takových situacích je nezbytné pracovat s oběma stranami simultánně, abychom mohli efektivně a komplexně řešit vztahové dynamiky mezi všemi zainteresovanými subjekty. Tento výklad zdůrazňuje význam flexibilního přístupu klíčového pracovníka, který je schopen adekvátně reagovat na specifické potřeby a situace v rámci pěstounské rodiny.

Dále klíčový pracovník pomáhá pěstounům porozumět chování a projevům dítěte a jejich příčinám. V této souvislosti by měl pracovník rodině zprostředkovat návazné služby nebo doporučit jiné postupy. V případě potřeby je vhodné navázat spolupráci s dalšími subjekty, jako je škola či terapeut, a zapojit je do řešení situace. (Semerádová, 2013)

5 Výzkumy v oblasti pěstounské péče

V roce 2017 vyšla Zpráva o příčinách umístování dětí mimo vlastní rodinu z perspektivy orgánů sociálně-právní ochrany zabývající se mimo jiné metodami užívanými OSPOD a jejich efektivností v praxi. Dle tohoto výzkumu patří mezi v praxi účinné metody případové konference²³, zprostředkování odborných služeb (včetně doprovázení pěstounů), poradenství, sanace rodiny, případová sociální práce²⁴ atd. Naopak jako neefektivní se respondentům jeví např. využívání a aktualizování IPOD či ukládání výchovných opatření. (Topinka, 2017)

Výzkum organizace Lumos (2020) se zabýval důvody předčasného ukončení pěstounské péče. Tento výzkum byl realizován s pracovníky OSPOD. Dle výsledků tohoto výzkumu dochází k ukončování především v období puberty svěřeného dítěte (tedy kolem 13 věku dítěte) a to z důvodu výchovných a vztahových obtíží. Dále výzkum poukazuje na nereálné představy pěstounů o výchově dětí v NRP. Ty souvisí také s nedostatečnou přípravou pěstounů na tuto výchovu. Rodiny nejsou připraveny na děti traumatizované nebo na kontakty dítěte s biologickým rodičem, který v minulosti dítě zanedbával. Respondenti uváděli, že ve více než 50 % případů dříve ukončené PP vnímali také nedostatečnou či nedostatečně využívanou podporu rodin ze strany doprovázejících organizací.

V zahraničním prostředí proběhla celostátní studie v USA zabývající se vztahem pomáhajících pracovníků v kontextu pěstounské péče, a to z pohledu případového pracovníka rodiny a biologických rodičů. Dunkerley a kol. (2023), kteří výzkum realizovali, došli k závěrům, že struktura a povaha systému sociální péče o ohrožené děti je poskytována klientům nedobrovolně a rodiny jsou povinny trpět intervencí a docházet do různých typů návazných služeb. Nedobrovolnost služeb následně negativně ovlivňuje průběh spolupráce a budování vzájemné důvěry mezi pracovníkem a klientem. Výzkumníci současně zjistili, že negativní vliv na utváření vztahu s biologickým rodičem může bránit také vysoká míra případů, a tedy i časových možností, které připadají na jednoho pracovníka.

²³ Jde o setkání dítěte, jeho nukleární i širší rodiny s dalšími osobami např. v rámci odborných služeb, kteří jsou nebo mohou být rodině podpůrnou sítí. Cílem setkání je vyhodnocení aktuální situace a mobilizace silných zdrojů v rodině (Matoušek, 2008).

²⁴ Práce s jednotlivým klientem, kdy klient by měl být aktivním aktérem. Role sociálního pracovníka je ukazovat klientovi škálu možností v řešení situace (Matoušek, 2008).

6 Empirická část

6.1 Cíle výzkumu

Jak již bylo výše uvedeno, utváření identity je celoživotní proces, který nám pomáhá nalézt místo v životě. Tento proces může být náročný i pro jedince, kteří vyrůstali ve funkčních, úplných rodinách, natož pak pro ty z pěstounských rodin. Ve veřejném diskurzu je pojem identita různě skloňován. Pěstounské rodiny v rámci výkonu pěstounské péče mají povinnost spolupracovat se sociálním pracovníkem s pověřením SPOD, který následně rodinu doprovází jednotlivými životními etapami. Tímto pracovníkem mohou být sociální zaměstnanci OSPOD, ale i DO. Tyto subjekty však mají odlišné pravomoci a kompetence. Cílem výzkumu bylo nahlédnout do vnímání a postojů účastníků výzkumu, tedy sociálních pracovníků spolupracujících s dětmi, které nemohou vyrůstat se svými biologickými rodiči a byly svěřeny do pěstounské péče. Zjistit, jak tyto podpůrné subjekty vnímají identitu těchto dětí, co si pod tímto pojmem představují, jak se na jejím utváření podílejí. A vzájemně tyto postoje porovnat.

6.2 Výzkumné otázky

V počátcích výzkumu bylo nezbytné stanovit výzkumné otázky. Pro tento výzkum byly zvoleny 2 hlavní výzkumné otázky, a to:

1. V čem se liší role sociálních pracovníků OSPOD a DO v procesu budování identity u dětí v PP?
2. V čem se liší nástroje využívané pracovníky OSPOD a DO v rámci doprovázení pěstounských rodin?

Vedlejší otázky:

1. Jakou roli má v procesu budování identity dětí v PP pracovník OSPOD?
2. Jakou roli má v procesu budování identity dětí v PP klíčový pracovník doprovázející organizace?
3. Jaké nástroje využívají pracovníci OSPOD v rámci doprovázení pěstounských rodin?
4. Jaké nástroje využívají pracovníci DO v rámci doprovázení pěstounských rodin?

6.3 Metodologie výzkumu

Pro účely této diplomové práce byla zvolena strategie kvalitativního výzkumu. Výhodami této strategie, jak uvádí Hendl (2005, s. 52), je „*získání názorů a myšlenkových tendencí respondentů na předem definovaný okruh otázek souvisejících s jejich pracovními zkušenostmi. Strategie umožňuje vytvoření vhledu do zkoumané problematiky.*“

Nevýhodou naopak je, že získané výsledky vypovídají jen o zkoumané skupině a nelze je tedy zobecnit na širší populaci nebo na jiné prostředí, výzkum tedy bude vykazovat nižší míru reliability a vyšší míru validity (Disman, 2002). Další nevýhodou je snadné ovlivnění výsledků výzkumníkem a jeho subjektivními preferencemi. Je to právě výzkumník, kdo určuje hodnotu jednotlivých sdělení (Hendl, 2005). Z tohoto důvodu byly v průběhu celého sběru dat vytvářeny poznámky za účelem reflektování situovanosti mé osoby na výzkumném tématu (Novotná, 2019).

V rámci této strategie byla zvolena metoda polostrukturovaných rozhovorů. Některé otázky se vztahují k demografickým a kontextovým oblastem (jako je dosažené vzdělání respondenta, předchozí a současné zaměstnání aj.). Dále se otázky vztahují především k názorům respondentů (otázky zaměřené na vnímání identity dítěte a role sociálního pracovníka) a k jejich znalostem (otázky zaměřené na nástroje využívané v praxi).

6.4 Výzkumný soubor

Výzkum probíhal od dubna 2022 do dubna 2023. Jako základní soubor byli zvoleni sociální pracovníci spolupracující s pěstounskými rodinami, konkrétně se jednalo o zaměstnance obecních úřadů s rozšířenou působností na OSPOD a sociální pracovníky v doprovázejících organizacích (DO). V rámci pilotní studie²⁵, která předcházela samotnému výzkumu, bylo plánovaných 6 rozhovorů za každou skupinu respondentů. Už v této fázi výběru výzkumného souboru se pracovalo s podmínkou vyplývající z teoretické stati. Doprovázení pěstounských rodin je dlouhodobá spolupráce, ke které je nezbytné navázání důvěry mezi pracovníkem a rodinou. Jak uvádí Šustrová (2018), tento proces může trvat i více než rok. Z tohoto důvodu byli pro výzkum hledáni a oslovení respondenti, kteří

²⁵ Cílem pilotní studie je zjistit, zda je možné výzkum na zvoleném vzorku populace uskutečnit (Disman, 2002).

spolupracují s rodinami déle než 12 po sobě jdoucích kalendářních měsíců. Tento předpoklad zkomplikovala aktuální situace na OSPOD, kde bývá nenaplněná kapacita zaměstnanců. Do výzkumu se nakonec zapojilo 5 osob za každou oslovenou skupinu. Celkem bylo realizováno 10 rozhovorů s tzv. klíčovými pracovníci²⁶ ve věkovém rozmezí 26 až 60 let. Účastníky výzkumu tvořily pouze ženy, a to z důvodu jejich většinového zastoupení na těchto pozicích. Průměrná délka praxe v práci s pěstounskými rodinami dosahovala 8,5 let u pracovníků DO a 9 let u pracovníků OSPOD.

Respondenti byli získáváni výběrem nabalování nebo také „snowball samplingem“. Tento způsob výběru je dle Jeřábka (1993) vhodné využívat při výzkumu skupin, u kterých neexistují seznamy ani jiné spolehlivé opory výběru. Pracujeme zde tedy s domněnkou, že oslovené subjekty znají a mohou výzkumníkovi doporučit některého ze svých kolegů. Adams (2007) reflektuje, že toto vzorkování může být pro výsledky výzkumu limitující, jelikož nenabízí tak rozmanité spektrum respondentů. Existuje zde vyšší pravděpodobnost, že oslovení jedinci budou dále nominovat pracovníky jim blízké na základě subjektivních preferencí (např. na základě podobných využívaných přístupů, uvažování atd.). Pro zajištění vyšší míry validity bylo při sběru dat využito tzv. datové triangulace (Novotná, 2019), kdy byly respondenti oslovováni v různých časových frekvencích (s minimálně měsíčními rozestupy), ale také v rozlišném prostředí (tedy v rámci různých krajů ČR, které pro zachování anonymity respondentů zde nebudou uváděny).

První kontakty s účastníky výzkumu probíhaly přes e-mailovou komunikaci s cílem získání souhlasu k účasti. Součástí této komunikace bylo seznámení kontaktovaných osob s tématem, cíli a podmínkami výzkumu. Během této komunikace byli dále seznámeni s průběhem rozhovoru a etickými zásadami (viz níže).

Respondenti před zahájením samotných rozhovorů byli seznámeni s anonymizováním rozhovorů. Anonymizovány jsou informace, které mohou být nějakým způsobem „citlivé“, protože se zaměřují na osobní záležitosti účastníků výzkumu. Tento proces zamezuje možné identifikaci jednotlivých účastníků ze strany čtenáře (Wiles, 2012).

²⁶ Pojem klíčová pracovníce je vysvětlen v kapitole 4.1. Doprovázení pěstounských rodin.

Dále byli informováni o možnosti rozhovor kdykoli ukončit či odstoupit od publikování získaných dat, a to i zpětně. S těmito informacemi byli seznámeni v rámci podepsání dokumentu *Informovaný souhlas s výzkumným rozhovorem*²⁷.

Rozhovory byly se souhlasem respondentů zaznamenávány na diktafon pod přiřazeným identifikátorem. Účastníkům výzkumu z doprovázejících organizací byly přiřazeny identifikátory RD1-5 a účastníkům z řad OSPOD RO1-5. V rámci práce však bude použité oslovení mužského rodu „sociální pracovník“, „respondent“ či „účastník výzkumu“, a to z důvodu zachování anonymity, ale i pro přehlednost textu.

Rozhovory byly následně přepsány za pomoci komentované transkripce²⁸, „*kteřá umožňuje v protokolu z jednotlivých rozhovorů zaznamenávat i nápadné příznaky promluvy jako jsou dlouhé odmlky, způsoby, smích, mumlání, či mimické projevy jako protočení oční aj.*“ (Hendl, 2005, s. 208)

6.5 Struktura rozhovorů

Sběr dat byl realizován za pomoci polostrukturovaných rozhovorů s otevřenými otázkami. Tyto otázky vycházely z hlavních a vedlejších výzkumných otázek. Otázky pro jednotlivé skupiny byly identické totožné a zaměřovaly se na tyto oblasti:

1. Otázky vztahující se k demografickým a kontextovým oblastem

Mohla byste mi v krátkosti říct něco o sobě?

Jak dlouho se zabýváte náhradní rodinnou péčí?

Jak dlouho pracujete na této pozici?

2. Otázky vztahující se především k názorům respondentů

Co pro vás identita znamená?

Jak vnímáte proces budování identity u dětí vyrůstající v PP?

Jak vnímáte svou roli v procesu budování identity dítěte v PP?

Jak může pracovník podpořit zdravé utváření identity dítěte v PP?

²⁷ Viz příloha č. 1.

²⁸ Viz příloha č. 2.

Jaké mají tyto nástroje výhody?

Jaké mají tyto nástroje limity?

3. Otázky vztahující se ke znalostem

Na co se v této oblasti zaměřujete při práci s dětmi?

Na co se v této oblasti zaměřujete v práci s pěstouny?

Jaké nástroje při práci na identitě dítěte v PP využíváte s dětmi?

Jaké nástroje při práci na identitě dítěte v PP využíváte s pěstouny?

Jak se rozhodujete, jakou metodu využijete? Podle jakých faktorů?

Na jakou metodu/ přístup jste v poslední době narazil/a (např. v zahraniční praxi), která/ý vás zaujal?

7 Analýza dat

Prvním krokem pro analýzu získaných dat bylo přepsané rozhovory opakovaně pročítat a na základě procesu segmentace tyto texty alespoň částečně redukovat. Současně probíhal proces kódování a poznámkování. Tyto procesy byly prováděny v programu Atlas.ti. „Kódování je postup, jehož pomocí přidělíme vytvořeným segmentům popisek, kterým jej charakterizujeme.“ (Novotná, 2019 s. 431). Kódování při analýze slouží k zestručnění textu a k jeho následnému kategorizování. Nalezli bychom zde kódy popisné²⁹ i interpretativní³⁰, obé byly průběžně zanášeny do tzv. „kódovací knihy“³¹ s příslušnými definicemi. V textech jsou dále vytvářeny poznámky, které slouží k určitému „brainstormingu“ úvah, nápadů atd. (Novotná, 2019) Mezi jednotlivými kódy byly dále vyhledávány možné vzájemné vztahy a souvislosti. Některé kódy bylo nezbytné vyloučit z následující analýzy, jelikož se nevztahovaly k výzkumným otázkám.

7.1 Kategorie

Na základě výše popsanych postupů jsem následně vytvářela kategorie.

Vytvořené kategorie jsou oproti zkoumaným textům abstraktní a představují určité kapitoly. Vzhledem k cíli jednotlivé subjekty následně porovnávat byly kategorie se subkategoriemi pro větší přehlednost zaneseny do tabulky níže. Jednotlivé kategorie a subkategorie s jejich významy budou dále popsány níže.

Kategorie	Pracovníci DO	Pracovníci OSPOD
Role pracovníků v procesu budování identity	Terapeut Průvodce Zprostředkovatel služeb Diagnostik Lektor Mediátor	Case manager Restriktivní pracovník Zprostředkovatel služeb Zprostředkovatel informací
Postoje pracovníků k identitě dítěte	Konativní Kognitivní	Kognitivní

²⁹ Jedná se o taková témata, která jsou v daném segmentu explicitně uvedena.

³⁰ Používáme k identifikaci nepřímo sdělených poznatků, tedy, co z textu vyplývá, jak tomu výzkumník rozumí.

³¹ Viz příloha č. 4

Nástroje pro práci s identitou	Mapující Terapeutické Náhledové	Mapující Terapeutické
Vyhodnocení výběru nástroje na základě	Znalostí dítěte Znalost pěstouna Znalost prostřední schůzek Na základě aktuálních potřeb a názorů pracovníka	Nevyhodnocují Znalost pěstouna Znalost dítěte

Tab. 1: Tabulka kategorií a subkategorií s významy

7.1.1 Role pracovníků v procesu budování identity dítěte

Jako stěžejní byla vytvořena kategorie nazvaná Role pracovníků v procesu budování identity dítěte, která vznikla na základě výpovědí respondentů, podle kterých šlo identifikovat hned několik rolí dle charakteru postupů a chování respondentů.

7.1.1.1 Role pracovníků doprovázejících organizací

U respondentů RD1-5 byly vytvořeny role průvodce, terapeuta, mediátora, zprostředkovatele služeb, diagnostika a lektora. Dílčí role se vzájemně prolínají a u jednotlivých respondentů jich bylo možné pojmenovat vícero.

Za **terapeutickou roli** jsou označeny činnosti pracovníků zaměřující se na zpracovávání náročných situací v životě pěstounů i dětí. Například zpracování rodinné historie a anamnézy „*Naší prací je, aby (děti) rozuměly tomu, co se jim vlastně v životě stalo. Pochopení toho jejich příběhu, aby to byly ukotvený dokázaly o tom nějak přemýšlet, posléze potom i mluvit samozřejmě, no.*“ (RD-3).

Obdobná témata respondenti pojmenovávali i u dospělých klientů - např. dle respondenta RD-2 je potřeba zpracovat rodinnou historii také u nezprostředkovaných pěstounů (prarodičů): „*Ne všichni to vlastně odpustili sami sobě, tak těm dětem, co se v té rodině odehrálo...*“. RD-1 hovoří ve stejném duchu: „*...hlavně je to pro prarodiče náročnější tím, že to je selhání jejich vlastní rodiny. A někdy to nemají zpracovaný ani oni sami, a to je pak úkol pro nás.*“
Dalším terapeutickým úkolem je například práce s traumatem a emocemi dítěte,

které dle pracovníků, jak dokládá respondent RD-5, úzce souvisí právě se zpracování rodinné historie nejen ze strany dítěte, ale i pěstounů: „*Většinou, když jsou to třeba, řekněme, zase například prarodiče, tak tam dochází k retraumatizaci tím, že jsem pěstounka, babička a zemřela mi dcera. Mám její děti v péči, tak to může být jako hodně náročný. Tam se vždycky objevuje ještě nějaký trauma v pozadí často, takže v tom je to hodně rozdílný. Hůř se pak samozřejmě na něčem pracuje dál, protože by bylo vždycky ideální nejdřív v rámci naší spolupráce pracovat na tom traumatu a pak, až se dá stavět na dalších tématech.*“ (RD-5).

Roli průvodce nese označení pracovníků, kteří sdílí společnou cestou se svými klienty a jsou pro ně určitými mentory v daných situacích: „... *vysvětlit mu a provést pěstouna tím, co se tomu dítěti děje a proč vlastně se to děje.*“ (RD-3). Součástí role průvodce mohou být i návčky praktických dovedností. „*Pomáhat klientům otevírat ta těžká témata a probírat s nimi, jak například reagovat na to, když je dítě po kontaktu s rodičem našťvané a tak.*“ (RD-1).

Role lektora je velmi úzce spjatá s rolí průvodce, lze říci, že se vzájemně doplňují. Lektor však nejde společně s klientem, ale je o krok či dva před ním, a klienta či jiné subjekty edukuje o případných následcích určitého jednání: „*Co se týká identity, tak, aby učitelé vlastně měli tu informaci, my se snažíme přemlouvat pěstouny, aby těm, aby sdíleli ty informace, abychom se s paní učitelkou třeba mohli potkat a vysvětlit, proč to dítě takhle funguje a má takové projevy a z jakého důvodu, co zatím je. A informovat učitelku pojedeme teďka na kontakt s rodičem je možný, že se nebude soustředit.*“ (RD-1). RD-2 v tomto kontextu zdůrazňovala především kontakty s rodinou a předávání vhodných informací o ní: „*Hrozně často s pěstouny řešíme, proč je důležitý o těch rodičích mluvit a mluvit o nich hezky. Je to o tom to těm rodinám neustále omílat, co všechno se může stát a jaké problémy z toho to dítě může mít, že může začít utíkat... to není volání krve, ale volání po pravdě.*“ (RD-2).

Za **diagnostické** byly označeny role týkající se posuzování a vyhodnocování aktuálního či minulého stavu klientů. Úkolem diagnostika je rozeznávat specifické projevy chování nejen dítěte a pěstouna a jejich příčin: „*Měli bychom u každého dítěte vyhodnotit jeho situaci, zdraví, vztahy a emoce a s rodinou pracovat na*

zmírnění těch projevů a zjistit, co to chování vyvolává.“ (RD-1). Pracovníci zdůrazňovali schopnost identifikovat citovou vazbu klientů, a jakým způsobem ovlivňuje „wellbeing“ rodiny. „Spolupráci s rodinou taky ovlivňuje to, jakou citovou vazbu mají pěstouni, což musím já v terénu umět poznat.“ (RD-2).

V souvislosti s předešlou kategorií vznikla kategorie **zprostředkovatele služeb**, jehož úkolem je v návaznosti na předešlou „diagnostiku“ klientovi doporučit vhodnou návaznou službu a pomoci mu s jejím zajištěním. Tedy jak sděluje RD-3: *„Naše práce by měla směřovat k tomu v té rodině vlastně mapovat to, jestli je potřeba do rodiny nasadit terapeuta nebo jiného odborníka. Důležité je i být klientovi po ruce, doporučit konkrétní službu, zavolat tam...“*

Role mediátora se v rozhovorech dala identifikovat v menší intenzitě nežli s ostatními. Někteří respondenti však hovořili o potřebě kontinuální práce nejen s pěstounskou rodinou, ale také biologickými rodiči. Tato práce by měla spočívat v navazování, zpracování a mnohdy i urovnání jejich vzájemného vztahu. *„Dítě by mělo vědět, že ho obě strany mají rády a všichni se snaží o to, aby se ono mělo co nejlépe. Pokud na sebe budou „štěkat“ a vzájemně se obviňovat, dítě nemá možnost si utvořit pozitivní vztah ani k nim ale ani k sobě samému.“ (RD-4). RD-2 k tomu sdělil: „... často se musí nejdřív fakt upracovat (téma biologické rodiny) s tím pěstounem, aby vůbec se mohlo dojít k tomu, že si to bude otevírat s dítětem, a to kolikrát je opravdu jako práce prostě na dlouhý roky. Nabízím jim i možnost společného setkání u nás, kde si můžeme promluvit o jednotlivých představách a možnostech, jak spolu vycházet.“*

7.1.1.2 Role pracovníků OSPOD

V případě pracovníků OSPOD byly na základě stejných kritérií vytvořeny tyto role: Restriktivní pracovník, case manager, zprostředkovatel služeb, zprostředkovatel informací a průvodce.

Pracovníci OSPOD v průběhu rozhovorů hovoří o své pracovní pozici jako o určitém dozoru nad výkonem péče, který může činit opatření ve smyslu doporučení služeb a zadávání úkolů rodinám. Tato role nese označení **restriktivní** právě z důvodu nastavování pravidel a „omezení“. *„Dohlížíme na to, aby to dítě vědělo o rodině a o historii, ale je to hlavně jejich (pěstounů) úkol, aby to tomu*

dítěti správně předali... a když tak neudělají, my jim to dáme do IPODu a dáme jim tam datum, dokdy to mají udělat.“ (RO-4). Tuto roli shodně pojmenovává také RO-5: „My je kontrolujeme a dohlížíme na to, že to dítě tam prospívá. Jo, takový... já bych řekla, takový to ty ty ty... Pěstouni mají zavedenou knihu života a my se snažíme jim to doporučit a kontrolovat. My se snažíme s nimi pracovat, takže tak nějak jako dohlížíme na to, aby to bylo dobře.“ (RO-5).

Case managerem se pracovník stává ve chvíli, kdy s klientem plánuje konkrétní kroky pro plnění předešlých úkolů (např. navázání spolupráce s další organizací), monitoring využívání služeb, nebo když deleguje činnosti spolupráce s klientem na další subjekty. *„Máte doprovodku na vzdělávání, máte jinou organizaci, takže půjdete, uděláte, vyřídíte. Zkusíte se poradit tam s tím lektorem ohledně poruch citové vazby a pak mi dáte vědět, jak to dopadlo. Já si pak od některých organizací žádám zprávy.“ (RO-2).*

V porovnání s předešlou rolí se plánování služeb a úkolů týká nejen klienta samotného, ale i daných organizací či jiných subjektů. OSPOD je zde jedním ze zadavatelů zakázky spolupráce s rodinou. *„... tam se pak domlouváme, já jim (organizacím) řeknu, co tam vnímám za témata, na čem by bylo třeba dobrý ještě pracovat. Například, tady v té rodině chybí ženský element, zkuste na terapii mapovat, jak to Anička vnímá.“ (RO-5).*

Zprostředkovatel služeb stejně jako u doprovázejících organizací pomáhá klientům mapovat a zajišťovat odborné služby jiných organizací: *„... at' už veškerý novinky v nadacích a neziskovkách, co nám přijdou pod ruku, tak nabízíme, zprostředkováváme. Zprostředkováváme odborné služby, at' už pro děti, pro dospělé. Od nějakých terapeutických, diagnostický, respit a tak. Krizovou intervenci, takže to všechno jakoby delegujeme na odborníky, kteří jsou v tom kovanější než my nebo organizace, kteří doprovází třeba paliativní týmy.“ (RO-1).*

OSPOD současně zprostředkovává mimo služeb také informace především týkající se minulosti dítěte (jaké byly důvody pro odebrání dítěte, jaká je aktuální situace rodičů). OSPOD mohou být s rodiči v osobním kontaktu a mají možnosti tak získat pro dítě například fotografie z dětství či fotografie sourozenců. Tuto roli jsem proto označila za **zprostředkovatele informací**. *„Napište si žádost a já vám*

dám nahlídnout do té spisové dokumentace. Někdy prostě potřebují vědět, jak přesně to bylo, jak pěstouni, tak to dítě. Nechávám to pak na nich, aby si z toho spisu „vyzobali“, co potřebují... Když třeba dítě projeví zájem o kontakt s biologickou mámou, tak ji kontaktuji a zjišťuju, jak to teď ona má, jestli by o kontakt stála a pak to tlumočím dítěti. A naopak, když se třeba ozve rodič.“ (RO-3).

7.1.2 Postoje pracovníků k identitě dítěte

Tato kategorie odpovídá na otázku, co pro sociální pracovníky znamená proces budování identity dětí v PP. Způsobů, jak uchopit získaná data vztahující se k této otázce, bylo několik (postoje by se daly rozlišovat také na základě jednotlivých témat identity). Nakonec jsem se rozhodla tuto kategorii kvalifikovat dle způsobu vnášení témat identity do rodiny.

7.1.2.1 Postoje pracovníků v doprovázejících organizacích

U pracovníků z doprovázejících organizací byly vytvořeny kategorie s názvem konativní a kognitivní postoje.

Za **konativní postoje** jsou onačeny odpovědi respondentů, kteří sdělovali, že téma identity do rodin aktivně přinášejí a průběžně jej mapují v rodinách, zpracovávají ho společně s klienty. „Myslím si, že to je jeden z těch hlavních úkolů jako od začátku to téma vnášet do té rodiny... pořád jakoby to téma zvědomovat v té rodině, že to tady prostě je a že je potřeba s tím nějak jako pracovat, i když se třeba na to dítě neptá.“ (RD-2). Stejný postoj můžeme vidět i u RD-5: „Přijde mi, že by to (identita dítěte) měla být taková ta hlavní linka doprovázení mimo takový to reagování na běžný situace, který se v té rodině dějou. Prostě myslet na identitu a průběžně tam to téma přinášet a na něm pracovat. Protože to je téma, které tam ta rodina zpravidla sama nikdy nevnese.“

Naopak RD-3 sděluje, že: „Identita je důležité téma, které se ale bohužel občas opomíjí kvůli aktuálnějším tématům v rodině. Za takových podmínek se k němu někdy dostaneme, až když to dítě samo s tím tématem přijde, anebo když přijde pěstoun.“ Tento postoj je pro účely výzkumu označila jako **kognitivní**, tedy vycházející z dostupných informací od rodiny či na základě stanovené zakázky ze strany klienta.

7.1.2.2 Postoje pracovníků na OSPOD

U respondentů z OSPOD bylo možné kategorizovat pouze postoj **kognitivní**, tedy založený na získaných informacích z rodiny. „*To prostě vidíte, když tam má to dítě někde fotku s rodičem, tak identita asi nebude téma. Dřív jsem se na to vůbec nezaměřovala. Pak se o tom začalo mluvit všude, tak jsem se na to víc zaměřila. Zjistila jsem naštěstí, že to u nich teda funguje.*“ (RO-4). Práce na identitě je v takovém případě pojmenovanou zakázkou klienta. „*Když s dětmi hovoříme o samotě, tak to třeba řeknou, že je identita téma. Samy se o to téma vlastně přihlásí a tím to otevřeme poprvé.*“ (RO-1).

7.1.3 Nástroje pro práci s identitou

Tato kategorie reflektuje jednotlivé nástroje využívané respondenty v přímé práci s dětmi a dospělými. Ty jsou zaměřené právě na práci s identitou a mnohdy nemají zcela jasně vymezené hranice. Lze je používat různými způsoby. Takové nástroje je pak možné hodnotit na základě více kritérií. Z tohoto důvodu je nebylo možné některé zařadit pouze do jedné subkategorie.

Pro větší přehlednost jednotlivých nástrojů zde přikládám jejich stručné popisy.

Časová osa pomáhá dítěti mapovat jeho život již od prenatálního období až po současnost a pochopit posloupnost jednotlivých událostí. Na osu lze zaznamenávat různé důležité životní milníky (Děti patří domů, 2020).

Eko mapa nebo také genogram či sociogram prozkoumává vzájemné vztahy v rodině a v blízkém okolí. Za pomoci toho nástroje lze identifikovat, koho dítě vnímá jako bezpečnou osobu a ke komu se vztahu. Zároveň tento nástroj pomáhá vyhledávat možné zdroje podpory v případech řešení náročných situací rodiny (Černá, 2013).

Pro mapování potřeb a přání dítěte se využívá tzv. **Komunikační bedna**. Jedná se o soubor jednoduchých a kreativních technik pro umožňujících dítěti participovat na rozhodování o věcech, které se ho přímo dotýkají. (Latus, 2023).

Pro práci s traumatem se dále využívá virtuální metoda **My backpack**, která dítěti pomáhá porozumět událostem v jeho životě a zpracovávat související emoce. Tato témata si dítě odžívá prostřednictvím postavy káčátka, které ho v programu provází (My backpack, 2023).

Knihy života obsahuje záznamy o historii dítěte, jeho cílech, výzvách, emocích a myšlenkách. Může obsahovat texty, obrázky, kresby, fotografie, nebo jiné prvky, které dané dítě považuje za důležité. Knihu utváří dítě samo za pomoci sociálního pracovníka či pěstouna. Nástroj pomáhá vyrovnat se s traumatem,

ztrátou nebo jinými výzvami v životě. Kniha života může pomoci jednotlivcům získat lepší povědomí o sobě samých, udržovat pozitivní vztahy, a nalézt způsoby, jak se lépe vyrovnávat s emocemi a stresem (Černá, 2013).

Rodinný ostrov, je jedna z mnoha psychoterapeutických metod v rodinné terapii. Při této metodě se každému členovi rodiny přidělí úkol: vytvořil si svůj vlastní "ostrov" z papíru a různých materiálů, které mu jsou k dispozici, to umožňuje každému členovi rodiny vyjádřit své pocity a názory v bezpečném a podpůrném prostředí terapie (Rieger a Vyhnálková, 1996).

Sandplay je metoda, která se používá hlavně v rámci dětské psychoterapie, ale může být využita i v práci s dospělými klienty. V této metodě si klient sám vytváří svůj vlastní "svět" ve speciálním boxu s pískem, který nazýváme sandplay, neboli pískoviště. Klient si vybírá různé hračky a předměty, které následně umísťuje do písku. Tato metoda se často používá pro práci s emocionálními problémy, traumaty a dalšími náročnými tématy (Ammann, 2022).

Terapeutické karty jsou další metodou využívanou v psychoterapii. Tyto karty obsahují obvykle obrázky, symboly nebo slova, které mají podpořit sebepoznání a sebevědomí, pomoci k lepšímu porozumění vlastním emocím, a podporovat různé psychologické procesy a terapeutické cíle. Karty a jejich obrázky mají pouze takový význam, který jim přiřkne za pomoci asociace a projekce klient (Ozdemir, 2020).

Terapeutické pohádky jsou speciálním druhem pohádek, které jsou využívány v psychoterapeutické a psychologické práci s klienty. Tyto pohádky mají za cíl pomoci klientům lépe porozumět sobě samým a své situaci, mohou pomoci posílit jejich sebevědomí, sebeúctu a podpořit je v řešení jejich situace (Sindic, 2022).

7.1.3.1 Nástroje využívané pracovníky v doprovázení

V tomto případě byly vymezené 3 subkategorie nástrojů: nástroje mapující, terapeutické a náhledové.

Nástroje mapující monitorují, jak dítě samo sebe vnímá v průběhu času. Jak dítě hodnotí samo sebe, svou situaci a zároveň i své potřeby a přání. Do této kategorie spadají nástroje, jako je: eko mapa, časová osa, komunikační bedna, ostrov rodiny, společné malování, rozhovor, hraní her.

„Potom se dá dělat třeba časová osa. To je jenom tak jako pro ukotvení, kde se ty děti nachází tady a teď, jak to bylo v minulosti. Používáme k tomu vlastně nějak dovytváření toho příběhu, kde třeba byly jakoby od narození, jak se vlastně vyvíjely v tom čase, kde měly to svoje místečko v životě.“ (RD-3).

„Já si s těma dětma primárně hraju... Pro mě je nejdůležitější, abych měla s tím dítětem navázaný vztah a věděla jsem, jak a kde se to dítě v životě nachází, a to se dá hezky zjistit tou hrou.“ (RD-5).

„Záleží, co potřebuju zmapovat, takže asi podle nějaký mojí potřeby, co vlastně potřebuju jako se dozvědět od toho dítěte. Komunikační bedna, to je sada nástrojů a metod na zjišťování přání a potřeb dítěte, takže tam je spousta různých aktivit. (...) Pak dělám taky, jmenuje se to Ostrov rodiny. Je to nástroj pro zmapování těch rodinných vztahů toho dítěte.“ (RD-2).

Nástroje terapeutické mají za cíl dítěti či pěstounovi pomoci zpracovat náročné situace týkající se historie dítěte či pěstouna, věnují se práce s emocemi. Takovými nástroji jsou např.: Terapeutické karty, sandplay, ostrov rodiny, My backpack.

„Často používám třeba My backpack, to je metoda pro práci s citovou vazbou. Dítě tam vlastně prožívá ten svůj příběh, svoje trauma spolu s káčátkem.“ (RD-2).

„Super jsou projektivní techniky jako karty anebo pískoviště, kde si to dítě může ta témata odžít za pomoci projekce.“ (RD-4).

Nástroje náhledové, jak napovídá název, pomáhají klientům, získat náhled do své situace či životního příběhu a pomáhají klienta kotvit. Respondenti využívají např.: knihu života, terapeutické pohádky, terapeutické karty.

„Knihu života by mělo mít každé dítě, povinně. Pomáhá dítěti se dívat, a hlavně se vyznat ve svém příběhu a v tom odkud je a kam směřuje.“ (RD-1).

„Ted' jsem klientovi přinesla právě nějakou tu pohádku, kterou si budou číst před spaním, na který si můžou ukázat ten příběh toho dítěte anebo i tý jeho maminky, aby tomu vlastně rozumělo to dítě, proč ta maminka ted' nemůže pečovat.“ (RD-3).

7.1.3.2 Nástroje využívané pracovníky na OSPOD

U pracovníků z OSPOD byla vytvořena subkategorie **mapujících nástrojů**, mezi kterými bychom našli například malování a hry. Tedy takové aktivity, které vytvářejí příjemné prostředí pro rozhovor.

„My někdy pak malujeme. Když se zeptáte a kdo je tam, takže z toho taky pak poznám, koho do té rodiny to dítě vůbec začleňuje a kdo se tam vůbec nevyskytuje. U toho malování ten rozhovor tak jako hezky plyne.“ (RO-5).

„Takový ty fantasy hry hrajeme, vymýšlíme si příběhy. To jim někdy říkám, když nesežene fotku maminky, tak jí prostě namalujte, jak si jí představuje. To je to kreslení je takový bych řekla... nebo modelování, zkrátka všechny manuální aktivity, přes který se s tím dítětem dá pěkně povídat.“ (RO-3).

Terapeutické nástroje obsahují nástroje, jako jsou terapeutické karty, které v tomto případě pomáhají dítěti zpracovávat náročné emoce spojené s předchozími zkušenostmi. *„Některým dětem nejdou ty emoce načítat a vlastně je v sobě tutlaj a pak eskalace těch emocí a už se začíná otevírat nějaká traumata. Ty kartičky v tomhle můžou být nápomocný a umožňují takovou bezpečnou práci s tím tématem.“ (RO-2).*

V některých rozhovorech se průběžně objevovalo také téma nedostatečných časových dispozic pro využívání dalších nástrojů či metod. *„My spíš klienty seznamujeme s tím, že tady něco jako kniha života nebo terapeutický pohádky existuje. Ale s nimi to neděláme... Jo, chodíme na vzdělávání, pak třeba různé metody zkusíme, ale většina z nich není pak v praxi použitelná. Ty výstupy z nich nejsou. Pro nás jsou nejlepší rozhovory a přímo se doptat. I u dětí.“ (RO-1).*

7.1.4 Vyhodnocení výběru nástroje

Jak můžeme vidět v odstavcích výše, škála možných nástrojů pro práci s identitou dítěte je poměrně pestrá. V průběhu rozhovorů jsem se proto zajímala o to, jaké výhody a limity jednotlivé nástroje dle účastníků výzkumu skýtají a na základě jakých faktorů je pracovníci do rodin vnášejí.

7.1.4.1 Vyhodnocení výběru nástroje pracovníky v doprovázení

V případě pracovníků doprovázejících organizací jsou pojmenovány čtyři způsoby vyhodnocení vhodnosti využití nástroje. Respondenti se rozhodují na základě svých **znalostí o daném dítěti**. Tedy co je jemu blízké, jaké má záliby, ale také na základě znalostí o jeho historii a aktuální životní situaci. Důležité jsou zde také znalosti osobnostních charakteristik. *„Já se jich ptám, tam se jich: jako třeba*

hele, líbí se ti tohle nebo chceš dělat tohle, nebo co bys teďko chtěla dělat. Když se děti štítí písku, tak s nimi nepůjdu na pískovku. A když se ho neštítí, tak je chvíli nechám, ať si tu věc osahají, seznámí se s ní.“ (RD-5).

Znalostí o daném pěstounovi. Jaké jsou jeho životní zkušenosti, jaké zastává postoje a hodnoty, anebo na základě jeho osobnostních rysů. *„Prostě je to podle mě podle osobnosti a třeba i nějakých jako tajemství, který tam jsou a traumat nezpracovaných... třeba ty karty jo, to je takový jako dobrý příklad za vše. Pokud někdo má velký odpor k vykládání karet a nějak si to jakoby spojí v hlavě, že to je ta věc, tak je to jako blbý a je to extrémně nevhodný tam používat karty.“ (RD-5).*

Respondenti dané nástroje využívají také na základě **znalosti prostředí**, ve kterém se schůzka bude odehrát. Tedy zda bude v místnosti klid, kolik bude přítomno osob a o jaké osoby se jedná. *„Třeba to prostředí jako není tolik bezpečný, že mají byt 1+kk, to dítě může mít nějaký konflikt třeba s tou babičkou nebo s tím nějakým dědečkem. A nemáme dostatek prostoru na tu práci tam, nebo to není bezpečný prostředí na to to s dítětem použít a otevírat tak nějaký věci.“ (RD-3).*

Poslední způsob vyhodnocení výběru nástroje je nazván jako vyhodnocení **na základě subjektivních potřeb a názorů pracovníka**. Tedy na základě toho, kde se aktuálně nachází profesně pracovník a jaká je jeho situace. *„Mám nějaký způsob práce a ten obsahuje techniky, který používám. A často jako vlastně nějak nahodile ale nějak... nějak to odhadnu prostě. A když ne, tak to trochu upravím na míru té situace. Taky to je hodně podle toho, jakým vzděláním jsem zrovna prošla.“ (RD-4).*

7.1.4.2 Vyhodnocení výběru nástroje pracovníky OSPOD

Jak již bylo uvedeno, tato kategorie vyplývá z užívaných nástrojů spolupráce pracovníka a klienta.

První ze subkategorií je **znalost dítěte**. Ta obdobně jako v případě doprovázejících organizací vychází z dostatečných informací o dítěti, jeho osobnostních charakteristik a osobnostních předpokladů. *„Pro děti, které nejsou tak zdatné v komunikaci, že si nechtějí povídat a není třeba ta verbální složka u nich tak silná. O to víc je bavilo třeba něco tvořit.“ (RO-1).*

Další subkategorii je založena na **znalosti pěstouna** a jeho kapacit pro výchovu dětí. *„Musíte tam pracovat s rozumovým vybavením pěstounů, a když řeknete kniha života, tak na vás budou koukat, co to je, tak proto je dobré pojmenovat fotografie... je potřeba tu práci dělat hodně názorně.“* (RO-5).

V předešlých odstavcích je uvedeno, že nástroje užívané pracovníky OSPOD, které byly převážně tvořeny rozhovory s klientem. Jedna ze subkategorii je tedy založená i na předpokladu, že pracovníci žádných nástrojů v práci s identitou s klienty nevyužívají. Tato kategorie je nazvaná jako **nevyhodnocení**. *„Někdy se stane, že to dítě tady o samotě otevře téma nějaký identity, tak to tady prostě probereme a popovídáme si o tom, a pak i s tím pěstounem. Ale na nějaký další nástroje není ani prostor ani čas.“* (RO-1).

8 Interpretace dat

Výše byla prezentována a popsána jednotlivá zjištění analyzovaných rozhovorů. V této kapitole se pokusím o jejich interpretaci a přiblížení čtenáři.

8.1 Role sociálního pracovníka v procesu budování identity dítěte v pěstounské péči

Mezi rolami respondentů v doprovázejících organizacích a na OSPOD jsou patrné určité odlišnosti. Respondenty z doprovázejících organizací lze vnímat jako podpůrné subjekty zaměřující se na aktivity, které v práci prohlubují vztah s klientem. To souvisí také s charakterem služby doprovázení, která je koncipována jako nedobrovolná. Respondenti opakovaně uváděli, že identita bývá v rodinách sekundárním až terciálním tématem a spolupráce respondentů s rodinami se orientuje především na pojmenovávání funkce doprovázení a vyjasňování systému SPOD. Jako zásadní pro práci s identitou dítěte se z rozhovorů jeví role terapeutická, která zahrnuje práci směřující ke zpracování traumat dítěte, ale i pěstouna, s ohledem na rodinnou minulost a témata spojená s důvody žádosti pěstouna na svěřeni dítěte do jeho péče. Oslovení pracovníci však vnímají často svou roli spíše jako vyplnění nějakého chybějícího článku v systému, který by měl zastávat jiný subjekt, například terapeut či profesionální pěstoun. Otázkou v této souvislosti zůstává, zda jsou sociální pracovníci kompetentní pro zastupování této role. Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, a zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, definují sociálního pracovníka jako osobu s vysokoškolským vzděláním či vystudovaným vyšším odborným vzděláním se zaměřením na sociální práci, sociální pedagogiku, speciální pedagogiku či charitativní práci.

Respondenti OSPOD naproti tomu vnímají své postavení spíše jako restriktivní kontrolu, čemuž nasvědčuje také charakter práce OSPOD, který podává návrhy na soud a disponuje právem doporučit klientovi spolupráci s dalšími organizacemi či mu uložit výchovná opatření. Účastníci výzkumu současně s doprovázením pěstounů vykonávají práci terénního pracovníka a dle respondentů nemají vždy prostor se tématu identity v rodinách plně věnovat.

Rozdílné jsou také způsoby zprostředkovávání návazných služeb. Respondenti RD1-5 témata identity dítěte, jako jsou zpracování a vnímání rodinné historie v nové rodině a kontakty s biologickou rodinou, aktivně otevírají a s rodinou na nich průběžně po určitou dobu pracují. Naopak respondenti RO1-5 tato témata delegují na jiné subjekty (terapeuty atd.). Rodinám zprostředkovávají informace týkající se biologických rodičů či minulosti dítěte.

Na základě výše uvedených informací se jeví, že doprovázející organizace mají ve srovnání s OSPOD horší postavení a často musí před klienty obhajovat svou pozici a funkci v rodinách. Tato domněnka je podpořena tím, že pracovníci DO se často snaží pokrýt více témat a oblastí ve snaze udržet si své pozice v rodinách a klientelu.

Z uvedených informací lze usoudit, že pro zlepšování kvality služeb doprovázení je stěžejní vytvoření standardizované metodiky a definování pracovních kompetencí. Tedy stanovit jasný a srozumitelný postup pro výkon doprovázení a vymežit očekávání vůči pracovníkům, kteří tuto službu poskytují.

8.2 Vnímání identity dítěte v pěstounské péči

Účastníci výzkumu se za obě sledované skupiny shodovali v otázkách týkajících se vnímání identity. Opakovala se zde témata historie dítěte, rodinných kořenů, potřeba informací o rodičích a sebepojetí. Ani jedna ze skupin však nereflektovala identitu v kontextu sexuality a genderu. Toto téma bylo u mnohých respondentů přecházeno jako úsměvné či označované za trend moderní civilizace.

Rozdíly pak byly patrné v přístupech k práci s identitou v rodinách. Zatímco respondenti RD1-5 sdělovali (jak bylo prezentováno v analýze dat), že téma do rodin sami vnášejí a průběžně jej otevírají za pomoci různých nástrojů a technik, respondenti RO1-5 se při rozhovorech slovně i gesty (pokrčené obočí, výrazná gestikulace atd.) vymezovali vůči termínu „zakázky“ či „zaměření“ ve spolupráci, identitu označovali jako přirozený proces v životě klientů, který nepotřebuje vnějších zásahů. RO-4 k tomu říká: *„Dřív jsem to bral jako samozřejmost, že tam identita funguje, ale nezaměřoval jsem se na to, ale jak se o tom začalo mluvit všude, tak jsem se na to víc zaměřil. Zjistil jsem naštěstí, že to u nich teda fakt funguje. A spíš to mám jako na check listu. A teď si spíš říkám, jestli se o tom nemluví až moc. Víte co, ono se vždycky na něco přijde, začne se to řešit, píšou se o tom práce a pak to opadne...“*

8.3 Využívané nástroje při budování identity dítěte v pěstounské péči

Rozdílly můžeme vnímat i u využívaných nástrojů pro práci s klientem a jeho rodinou. U RD1-5 byly pro práci s dětmi voleny spíše kreativní a hravé nástroje sběru dat či terapeutické nástroje pro otevírání náročných témat. Tyto nástroje dětem pomáhají vyjadřovat své myšlenky a emoce a pracovníkovi umožňují rozvíjet interakci a vztah s dítětem. Můžeme zde vycházet z premisy, že u respondentů z neziskových organizací je spolupráce závislá na míře vytvořeného vztahu mezi pracovníkem a rodinou. Vzhledem k charakteristice projektivních technik, které umožňují projektování myšlenek a názorů na vnější objekty, místo aby se přímo zaměřovaly na dítě a jeho rodinu, lze říci, že tyto nástroje mohou rodinám poskytovat větší bezpečí v komunikaci s pracovníkem. Tím se může snižovat případný pocit narušení intimního prostoru rodiny.

Nevýhodou je pak právě abstrakce získaných dat, která může pracovníka vést ke zjednodušování a generalizaci a tím k nesprávné interpretaci získaných informací. Výstupy těchto technik proto nemusí být relevantní pro další subjekty, jako jsou např. soudy. Právě z tohoto důvodu není technika využívána respondenty OSPOD, neboť předpokládají, že nesprávná interpretace dat by mohla ovlivnit objektivitu a kvalitu poskytovaných služeb. Respondenti OSPOD zdůrazňují, že výstupy např. z komunikační bedny či ze sandplay jsou pro ně neuchopitelné a nedají se dále prezentovat. „*Ono to je sice super, že to dítě si na pískovce něco odžije, ale já z toho žádný vypovídající výstup neudělám.*“ (RO-1).

Respondenti RO1-5 se mimo doprovázení věnují také agendě terénních pracovníků, kteří vykonávají depistáž, sociální šetření v rodinách a zastupují dítě např. v rozvodovém řízení v rámci kolizního opatrovnictví. Zastupování více agend současně pracovníkům neposkytuje náležitý prostor pro intenzivnější spolupráci s jednotlivými rodinami.

V následujících odstavcích se budu věnovat nástrojům pro budování identity dítěte v pěstounské péči a jejich silným a slabým stránkám při využívání v praxi respondentů. Považuji za důležité zdůraznit, že jsou zde popsány pouze ty nástroje, u kterých respondenti nějaká rizika či přínosy vnímali. Dle získaných dat výzkumu lze za „univerzální“ nástroj považovat Knihu života. Tento nástroj nabízí pestrou škálu využití v práci s dítětem, a to nejen s ohledem na věk dítěte, ale také jeho rozumové schopnosti. Nevýhodou tohoto nástroje pak představuje

jeho potřeba kontinuální a intenzivní spolupráce, která není vždy v časových kapacitách pracovníka anebo pěstouna.

V kontextu práce s dětmi do 10 let nebo dětmi trpícími fyzickým či mentálním znevýhodněním, stejně jako v případě, kdy je potřeba otevřít náročné téma, jsou kreativní nebo názorné nástroje považovány za účinné.

Naopak u starších dětí především v období puberty (tedy cca od 13 let dítěte) respondenti využívají rozhovory. Na základě výzkumu lze říci, že pracovníci obou sledovaných skupin preferují využívání klasického rozhovoru před jinými metodami a nástroji, které mohou být i pro pracovníka více časově či materiálně náročné (např. sandplay).

9 Diskuse

V závěru výzkumu shrnu jeho hlavní výsledky. Pro větší přehlednost zde znovu uvádím výzkumné otázky:

Hlavní otázky:

1. V čem se liší role sociálních pracovníků OSPOD a DO v procesu budování identity u dětí v PP?
2. V čem se liší nástroje využívané pracovníky OSPOD a DO v rámci doprovázení pěstounských rodin?

9.1 Role sociálního pracovníka

Role pracovníků OSPOD a DO se liší v přístupu k vnášení témat do rodin a k jejich zpracovávání. Zatímco OSPOD se při své práci řídí kompetencemi, které mu stanovuje zákon a pro otevírání témat je pro něj důležitá zakázka ze strany klienta, DO se více zaměřují na situace, které by jinak mohly zůstat nepovšimnuty a poskytují podporu v rodinách ještě před formulováním tématu ze strany rodiny. To DO umožňuje také skutečnost, že jejich konkrétní činnosti nejsou nijak definovány ani ukotveny.

Identitu pracovníka doprovázení pěstounských rodin lze dle Řezáče (2016) nahlížet z hlediska 4 diskursů: psychologického, právního, morálního a etického. Psychologický diskurs vnímá sociálního pracovníka na základě empatického přístupu a psychologických technik, které pracovník v rodině využívá. Ty mu umožňují navázání důvěrného vztahu se členy rodiny. Naopak v rámci právního diskursu je pracovník v rodině považován za další kontrolní orgán, který není rodinou příliš přijímán a vnímá ho jako nebytnou autoritu (Řezáč, 2016). Tyto diskursy se potvrzují i v mém výzkumu. Dle respondentů z DO se v některých rodinách spolupráce s klientem orientuje převážně na vymezování role sociálního pracovníka a objasňování systému SPOD. Na druhé straně jsou pak rodiny, kde pracovníci mají prostor pro využívání terapeutických nástrojů a technik, které podporují utváření důvěrného vztahu mezi pracovníkem a klientem.

Role pracovníků OSPOD je orientována na kontrolu a dodržování pravidel, což může být vnímáno jako omezující a restriktivní pro klienty. Z odlišné perspektivy

jsou pracovníci DO víceméně orientováni na navazování vztahů s klienty a vytváření důvěrného prostředí.

Výzkumné rozhovory ukazují, že respondenti OSPOD častěji delegují různá témata na další odborníky, a podporují tak multidisciplinární spolupráci. Naopak doprovázející organizace se tématům spíše věnují individuálně s daným klientem a až po nějaké době je delegují. Toto jednání může mít pozitivní vliv na utváření vztahu mezi pracovníkem a klientem a navozovat vzájemnou důvěru. V opačném případě může docházet k narušování vazby, a to i v rodinném systému, což by mohlo vést k zanedbání adekvátní péče v dané rodině. Domnívám se, že pro práci sociálního pracovníka je důležité uvědomovat si svou roli a své kompetence na základě splněného vzdělání a absolvovaných výcviků a rozlišovat mezi kompetencemi vyplývajícími z profese sociálního pracovníka a mezi kompetencemi terapeuta či krizového intervenanta. Tyto role by současně měly být ve spolupráci s klienty pojmenovávány a hraničeny.

Jak můžeme vidět, utvořená vazba rodiny ke konkrétnímu pracovníkovi, jak uvádí Šustrová (2018), je klíčovým faktorem pro úspěšné doprovázení a pro vytvoření prostředí, ve kterém se rodina bude cítit bezpečně a podporována v řešení svých problémů.

Důležité je zdůraznit shodu výsledků s textem Dunkerleyho (2023), pojednávajícím o vysoké časové a klientské zatíženosti případových sociálních pracovníků, která jim neumožňovala hlubší ponoření do případů rodin a vytvoření důvěrného prostředí s klienty. Nicméně, v mé studii jsme se zabývali opačnou situací, kdy velký počet klientů nebyl překážkou pro vytváření důvěrného vztahu. I přesto jsem se v průběhu sběru dat setkala s názory, že by OSPOD doprovázení rodin neměl vykonávat právě z důvodu přetíženosti pracovníků, která vyplývá ze zastupování více agend OSPOD a z nedostatku pracovníků.

9.2 Využívané nástroje

Nástroje používané jednotlivými subjekty se liší v závislosti na účelu, pro který jsou aplikovány, a funkčnosti získaných výsledků daného nástroje. Například OSPOD preferuje přímý rozhovor, protože je pro něj lépe uchopitelný a poskytuje konkrétnější odpovědi na otázky ohledně potřeb dítěte. Konkrétní a strukturovaný rozhovor s dítětem se zaměřuje na zmapování jeho potřeb a preferencí.

Na druhé straně, doprovázející organizace využívají i projektivní a kreativní nástroje, které pomáhají dítěti rozvíjet své myšlenky a zlepšovat vztah mezi pracovníkem a klientem. Tyto nástroje, jako jsou například kreslení, hry a další interaktivní nástroje, umožňují dětem vyjádřit své pocity a myšlenky bez nutnosti explicitního verbálního vyjadřování. Tento přístup podporuje dítě v jeho celkovém rozvoji a posiluje vztahy v rodině.

Mezi lety 2014-2016 probíhal výzkum Daniela Topinky zabývající se příčinami umístování dětí mimo péči biologických rodičů a efektivnost metod práce sociálních pracovníků na OSPOD. Tento výzkum byl realizován formou kvalitativního výzkumu, a to za kombinace sekundárního zpracování statistických dat (mapování příčin umístování dětí do náhradních forem péče), 12 případových studií a dotazníkové techniky mezi jednotlivými pracovišti OSPOD. Dotazníková data byla získána celkem z 91 pracovišť. Mezi jednotlivými výstupy autor uvádí, že respondenti za nejvíce efektivní metodu práce s biologickými rodiči a jejich dětmi považují případové konference, přímou práci OSPOD s rodinami, využívání odborných služeb a další. Naopak jako nejméně efektivní se zde ukazuje ukládání výchovných opatření ve správním řízení a zpracování, vyhodnocování a aktualizování IPOD nebo různé formy rozhovorů s klienty. Naopak mnou oslovení respondenti OSPOD v práci s pěstouny vnímají IPOD a jejich průběžnou aktualizaci společně s přímými rozhovory za stěžejní nástroje využívané v oblasti identity dítěte. Může to být dáno rozlišnou cílovou skupinou jednotlivých studií. Odlišnosti ve výsledcích mohou být způsobeny rozdílnými metodami sběru dat a velikostí výzkumného vzorku, případně rozlišnými potřebami cílových skupin sociálních pracovníků. Spolupráce s biologickými rodiči může být zatížena již předchozími negativními zkušenostmi s OSPOD a dalšími institucemi, zatímco pěstouni se mohou dostávat do kontaktu s těmito institucemi po svěřením dítěte do jejich péče poprvé.

9.3 Omezení výzkumu a návrhy budoucích studií

Jako jedno z významných omezení tohoto výzkumu lze identifikovat nesoulad mezi genderovým zastoupením respondentů v jednotlivých skupinách, které je zapříčiněno obecným nerovnoměrným zastoupením mužů a žen v sociální oblasti a nelze mu tedy předejít bez výrazného omezení velikosti výzkumného souboru.

Určité dilema přináší také výběr zkoumaného vzorku. V rámci této studie byli do výzkumu zapojeni pouze pracovníci s dlouholetou praxí v oblasti pěstounské péče. Toto omezení může mít vliv na výsledky a validitu zjištěných poznatků. Dlouholetou praxí pracovníci získávají rozsáhlé zkušenosti a odborné know-how jednotlivých oblastech PP, které přispívají k rozvoji profesionálních dovedností, jako je komunikace a sebereflexe. Tito pracovníci snáze rozpoznávají potřeby rodin a poskytnout jim adekvátní podporu. Zároveň však dlouhodobost může být také limitujícím faktorem např. v určité rutině a rigiditě užívaných přístupů a menší otevřenosti k novým nástrojům a inovacím. To může vést i k zaujatosti a předsudkům, které mohou ovlivnit jejich schopnost poskytovat objektivní a vyváženou podporu rodinám. Domnívám se proto, že pro další studium by do výzkumu bylo vhodné zapojit více diferenciovanou skupinu respondentů.

Dále lze poznamenat, že na informace, které pracovníci sdíleli, mohly mít vliv důvěrnost a profesní etika. Odborníci pohybující se v systému SPOD jsou z důvodu práce s nezletilými dětmi vázáni mlčenlivostí a zvýšenou ochranou osobních údajů. Získaná data tak nemusí být zcela objektivní.

I když byla při výzkumu učiněna opatření pro zajištění objektivity výsledků a průběžně jsem reflektovala své subjektivní předsudky a osobnostní predispozice, existuje riziko, že interpretace byla ovlivněna touto subjektivitou. Jako další limit tohoto výzkumu lze uvést omezení použitých metod, které mohou ovlivnit validitu a spolehlivost získaných dat. Kvalitativní výzkum se zaměřil na rozhovory s odborníky a analýzu dokumentů, což může být omezením v přesnosti získaných informací o konkrétních případech.

Dále je nutné poznamenat, že oslovení respondenti v průběhu výzkumu více inklinovali k tématu identity dítěte v dlouhodobé pěstounské péči. Vzhledem k omezenému prostoru pro tento výzkum nebylo možné zaměřit se separátně studii situace dětí v pěstounské péči na přechodnou dobu. Domnívám se však, že rozšíření tématu o PPPD by mohlo přinést nové poznatky o potřebách a přáních dětí i pěstounů v této situaci, což by mohlo vést ke zlepšení podmínek a kvality služeb pro všechny zúčastněné strany.

V rámci tohoto výzkumu jsem se okrajově zmínila o tématu sexuality a sexuální identity dětí v pěstounské péči, kterému nebylo možné se v rámci tohoto výzkumu věnovat podrobněji. Dle mého názoru je toto téma v českém prostředí stále poměrně málo prozkoumané. Je potřeba se zabývat, jakým způsobem sociální

pracovníci pracují s těmito tématy, jaký mají přístup a jaké nástroje využívají. Takový výzkum by mohl poskytnout užitečné informace a podněty pro vylepšení péče o děti v pěstounské péči, zlepšení vztahu mezi dětmi a sociálními pracovníky a přispět k posílení jejich celkového wellbeingu těchto dětí.

9.4 Význam diplomové práce pro sociální práci a praktickou aplikaci

Výzkum nabízí prvotní vhled do oblasti pěstounské péče z pohledu sociálních pracovníků a jejich role v procesu budování identity dítěte v pěstounské péči, který může být základem pro další zkoumání. Po ověření výsledků může např. pomoci zlepšit vzdělávání a školení sociálních pracovníků. Pokud se ukáže, že jsou určité intervence nebo nástroje při podpoře budování identity dítěte v pěstounské péči účinné, mohou být tyto informace zahrnuty do vzdělávacích programů pro sociální pracovníky a poskytovány jako součást praktického výcviku.

Získaná data týkající se zásadní terapeutické role pracovníků by dále mohla být využita k posílení a zkvalitnění služeb pro děti vyrůstající v pěstounské péči. Získaná data by za podpory dalších výzkumů mohla postupně vést k vyšší podpoře financování terapeutických a poradenských služeb ale odbornému vzdělávání pracovníků, kteří pomáhají dětem při budování identity.

10 Závěr

Cílem práce bylo vytvořit vhled do oblasti týkající se identity dítěte v pěstounské péči, a to z pohledu sociálních pracovníků, kteří se věnují doprovázení rodin, porovnat nástroje a preference jednotlivých subjektů, tj. OSPOD a DO, které tuto službu poskytují. Teoretická část této práce popisovala oblast pěstounské péče, s důrazem na její historický vývoj a současný právní rámec v rámci systému sociálně-právní ochrany dětí. Tato část se také věnovala pojmu identita, procesu jejího formování a vlivu na vývoj osobnosti jedince. Tato témata byla dále zasazena do kontextu doprovázení pěstounských rodin a do zahraniční praxe.

Výzkum si kladl za úkol odpovědět na otázky týkající se role sociálních pracovníků ve vztahu k procesu formování identity dítěte v PP. Zvláštní zaměření bylo věnováno sociálním pracovníkům působícím na OSPOD a v DO a jejich rolím při poskytování podpory rodinám. Dále byl výzkum zaměřen na identifikaci a analýzu nástrojů, které jsou využívány při práci s identitou dítěte.

Tohoto cíle bylo dosaženo využitím strategie kvalitativního výzkumu realizovaného polostrukturovanými rozhovory s respondenty. Výzkumu se účastnilo 5 sociálních pracovníků OSPOD a 5 pracovníků DO.

Při zpracování této tematiky bylo zjištěno, že jednotlivé subjekty přistupují k otázce identity dítěte v pěstounské péči rozdílně a používají různorodé nástroje, které často přizpůsobují konkrétním potřebám rodiny, nebo situaci. Vzhledem k rozmanitosti a různorodým přístupům k využívání těchto nástrojů nebylo možné provést jejich podrobnější prozkoumání.

Jako zásadní se zde jeví míra navázané důvěry ze strany klienta k příslušnému pracovníkovi. Tento vztah následně ovlivňuje další spolupráci a otevřenost rodiny k řešení nastalých situací.

Pracovníci OSPOD i DO se opakovaně dostávají do situací, kdy témata identity jsou pro děti, ale i pěstouny citlivé, či je jejich otevírání sekundárně traumatizuje. V takových případech je nezbytné, aby pracovníci byli všímaví, podporující a během konzultací využívali různé terapeutické nástroje. OSPOD i přesto svou roli vnímá více jako restriktivní a dohledovou, což vyplývá také z charakteru pracovních kompetencí.

Naopak v doprovázejících organizacích i nadále chybí standardizovaná metodika, která by sjednocovala a definovala jejich kompetence a pracovní náplň. Pracovníci jsou tak odkázáni na využívání svých subjektivní profesních předpokladů (pracovní zkušenosti, absolvované vzdělání a specializace). Domnívám se, že vytvoření standardizované metodiky umožní sjednocení přístupu a posílení kvality výkonu služby doprovázení, zatímco definování pracovních kompetencí zajistí, že klíčoví pracovníci v rodinách budou mít potřebné znalosti, dovednosti a zkušenosti pro úspěšné provádění této činnosti. Důležitým aspektem je také budování síťových vazeb s dalšími odborníky, které umožní legitimní delegování pracovních úkolů a spolupráci na společných tématech.

Použité zdroje

ADAMS, John. *Research methods for graduate business and social science students*. New Delhi: Response, 2007. ISBN 1-281-96542-1.

AINSWORTH, Mary D. Salter. *Patterns of attachment: a psychological study of the strange situation* [online]. New York: Routledge, 2015. ISBN 1-84872-682-1. Dostupné z: doi:10.4324/9780203758045

AMMANN, Ruth. *Sandplay: traces in the sand – traces in the brain*. Journal of analytical psychology [online]. London: Wiley Subscription Services, 2022, 67(4), 962-978 [cit. 2023-04-25]. ISSN 0021-8774. Dostupné z: doi:10.1111/1468-5922.12840.

BANKS, Sarah. *Ethics and Values in Social Work* [online]. Vyd. 4., New York: Palgrave Macmillan, 2012. ISBN 978-0230300170. Dostupné z: <http://doi.wiley.com/10.1111/cfs.12589>.

BLATNÝ, Marek. *Psychologie osobnosti: Hlavní témata, současné přístupy* [online]. Praha: Grada Publishing, 2010 [cit. 2023-04.-22]. ISBN 978-80-247-7821-1. Dostupné z: <https://www.bookport.cz/kniha/psychologie-osobnosti-530/>.

BOWLBY, John. *Attachment*. London: Pimlico, 1997. ISBN 0-7126-7471-3.

BUBLEOVÁ, Věduna. *Základní informace o pěstounské péči a péči poručníka*. Praha: Středisko náhradní rodinné péče, spolek, 2018. ISBN 978-80-87455-30-2.

ČERNÁ, Ria. *Attachment: Trend v sociálně-právní ochraně dětí*. Listy sociální práce. Tábor, 2017, V (9–jaro 2017), s. 1. ISSN 2336-2332.

ČESKO. *Roční výkaz o výkonu sociálněprávní ochrany dítěte za rok 2022* [online]. Praha: MPSV, ©2022 [cit. 2023-04-23], Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/web/cz/statistiky-1>.

ČESKO. *Metodické doporučení MPSV č. 11/2009 při účasti orgánů sociálně-právní ochrany dětí u rodičovského styku*. Praha: MPSV. 2009. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/225508/Metodicke_doporuceni_MPSV_c-11.pdf/6b582237-e8a8-88e3-2f51-057b7c790b6b .

ČESKO. *Sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí č. 104 ze dne 8. dubna 1991 o sjednání Úmluvy o právech dítěte*. In: Sbíрка zákonů, ročník 1991, částka 22. Dostupné z: <https://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/start.aspx>.

ČESKO. *Zákon č. 108 ze dne 12. dubna 2007, o sociální právní ochraně dětí*. In: Sbíрка zákonů, ročník 2007, částka 40. Dostupné z: <https://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/start.aspx>.

ČESKO. *Zákon č. 359 ze dne 9. prosince 1999, o sociální právní ochraně dětí*. In: Sbíрка zákonů 11. 4. 2000, ročník 2000, částka 111. Úplné znění zákonů. ISBN: 978-80-7488-488-7.

ČESKO. *Zákon č. 89 ze dne 3. února 2012, občanský zákoník*. In: Sbíрка zákonů, ročník 2012, částka 33. Dostupné z: <https://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/start.aspx>.

DĚTI PATŘÍ DOMŮ, Z. S. *Manuál provázení pěstounskou péčí*. Svitavy, 2020. Dostupné z: <https://www.detipatridomu.cz/wp-content/uploads/2020/10/Manual-provazeni-pestounskou-peci.pdf>.

DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. Vyd. 3. dotisk. Praha: Karolinum, 2002. ISBN 80-246-0139-7.

DUNKERLEY, Stacy a kol. *The helping relationship in the foster care context: perspectives from parent-caseworker dyads*. Journal of family social work. Routledge [online]. 2023, 2023(26), 1-28 [cit. 2023-04-28]. ISSN 1052-2158. Dostupné z: doi:10.1080/10522158.2023.2194937.

ERIKSON, Erik. *Dětství a společnost*. Praha: Argo, 2002. ISBN 80-7203-380-8.

FARMER, Elaine. *How do placements in kinship care compare with those in non-kin foster care: placement patterns, progress and outcomes?* Child & family social work [online]. 2008. Oxford, UK: Blackwell Publishing, 2009, 14(3), 331-342 [cit. 2023-05-13]. ISSN 1356-7500. Dostupné z: doi:10.1111/j.1365-2206.2008.00600.x.

FOŘTOVÁ, Lenka. *Standardy kvality sociálně-právní ochrany pro doprovázení pěstounů Cestou necestou* [online]. Vyd. 5. Cestou Necestou z. ú., [cit. 2023-05-

14] 2018. Dostupné z: <https://cestounecestou.org/wp-content/uploads/2018/09/1-2018-STANDARDY-DP.pdf>.

GABRIEL, Zbyněk a Tomáš NOVÁK. *Psychologické poradenství v náhradní rodinné péči*. Praha: Grada Publishing, 2008. ISBN 978-80-247-1788-3.

GOLDING, Kim. *Nurturing attachments supporting children who are fostered or adopted*. London: Jessica Kingsley Publishers. [online]. 2008, [cit. 2023-03-17]. ISBN 1-281-78182-7. Dostupné z: <https://ebookcentral.proquest.com/>.

GROTH-MARNAT, Gary. *Handbook of Psychological Assessment*. Vyd. 5. Hoboken, John Wiley & Sons, Inc. 2009. ISBN 9780470083581.

HAMBRICK, Erin a kol. *Mental health interventions for children in foster care: A systematic review*. Children and youth services review [online]. United States: Elsevier, 2016, 70, 65-77 [cit. 2023-05-09]. ISSN 0190-7409. Dostupné z: doi:10.1016/j.childyouth.2016.09.002.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-736-7040-2.

JEŘÁBEK, Hynek. *Úvod do sociologického výzkumu*. Praha: Karolinum, 1992. ISBN 80-706-6662-5.

KLIMEŠ, Jeroným. *Budování identity dítěte*. Praha: Občanské sdružení Rozum a Cit, 2008.

KOVAŘICOVÁ, Jana. *Attachment*. In: Dobrý pěstoun: náhradní rodinná péče v ČR. Tábor: Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR, 2018. st. 201-209. ISBN 978-80-907053-2-6.

KRAUSOVÁ, Lucie a Věra NOVOTNÁ. *Sociálně-právní ochrana dětí*. Praha: ASPI, 2006. ISBN 80-7357-214-1.

KUBÍČKOVÁ, Hana. *Specifika příbuzenské pěstounské péče v kontextu transgenerační psychické zátěže v rodině*. Sociální pedagogika/Social Education

[online]. 8(2), 84–99. [cit. 2023-02-18] Dostupné z: <https://doi.org/10.7441/soced.2020.08.02.06>.

LANGMEIER, Josef a Dana KREJČÍŘOVÁ. *Vývojová psychologie*. Vyd. 2., aktualizované. Praha: Grada Publishing, 2011. ISBN 978-80-247-1284-0.

LATUS pro rodinu. *Komunikační bedna* [online]. LATUS pro rodinu o.p.s [cit. 2023-04-01]. Dostupné z: <https://www.latusprorodinu.cz/category/komunikacni-bedna/>.

LENDEROVÁ, Milena a Karel RÝDL. *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*. V Praze: Paseka, 2006. Fénix. ISBN 80-7185-647-9.

LESLIE, Laurel. *Addressing the Developmental and Mental Health Needs of Young Children in Foster Care*. Children and youth services review [online]. 2005, 26(2), 140-151. [cit. 2023-05-09]. ISSN 0196-206X. Dostupné z: doi:10.1097/00004703-200504000-00011.

LUMOS. *Kojenecké ústavy v roce 2020: Výzkumná zpráva*. [online]. 2020. Dostupné zde: <https://www.wearelumos.org/vyzkumy/>.

LUMOS. *Předčasně ukončená pěstounská péče: selhává pěstounská péče v České republice* [online]. 2020. [cit. 2023-04-09]. Dostupné z: <https://www.wearelumos.org/vyzkumy/>.

MACELA, Miloslav. *Krátkodobá pěstounská péče: historie, praxe, perspektivy* [online]. Brno: ARCH –polygrafické práce spol., 2019 [cit. 2023-03-25]. ISBN 978-80-270-5530-2. Dostupné z: http://www.pestouni.cz/wp-content/uploads/2019/04/Pre-chodna_pestounska_pece_brozura_A5_web.pdf.

MATĚJČEK, Zdeněk. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha: Portál, 1994. Rádcí pro rodiče a vychovatele. ISBN 80-852-8283-6.

MATOUŠEK, Oldřich. *Slovník sociální práce*. Vyd. 2., přeprac. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-368-0.

MATOUŠEK, Oldřich. *Ústavní péče*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1995. ISBN 80-85850-08-7.

MATOUŠEK, Oldřich a Hana PAZLAROVÁ. *Státní orgány sociálněprávní ochrany dětí: dobrá praxe z pohledu rodin a pracovníků*. Praha: Karolinum, 2016. ISBN 978-802-4633-367.MPSV. *Úmluva o právech dítěte a související dokumenty*. Praha, 2016. ISBN 978-80-7421-120-1.

MÜHLPACHR, Pavel. *Vývoj ústavní péče: filosoficko-historický pohled*. Brno: Masarykova univerzita, 2001. ISBN 80-210-2512-3.

MY BACKPACK. *Co je My Backpack*. My Backpack [online]. [cit. 2023-01-08]. Dostupné z: <http://www.mybackpack.cz/mybackpack.htm>.

NOVÁK, Ondřej a kol. *Náhradní péče o děti v Dánsku, v Anglii a Walesu, na Slovensku a v Polsku*. Praha: Středisko náhradní rodinné péče, 2013. ISBN 978-80-87455-15-9.

NOVOTNÁ, Eva. *Náhradní rodinná péče v České republice*. In: Dobrý pěstoun: náhradní rodinná péče v ČR. Tábor: Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR, 2018. st. 19-21. ISBN 978-80-907053-2-6.

NOVOTNÁ, Hedvika a kol. *Metody výzkumu ve společenských vědách*. Praha: Fakulta humanitních studií, 2019. ISBN 978-80-7571-025-3.

NRZP ČR, *Informace č.: 13–2023 (návrh zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí)* NZRP [online]. ©2023 [cit. 2023-04-26]. Dostupné z: <https://nrzp.cz/2023/02/06/informace-c-13-2023-navrh-zakona-c-359-1999-sb-o-socialne-pravni-ochrane-deti/>.

OZDEMIR, Nurten Karacan. *A creative method for career supervision: Therapeutic associative cards*. Australian journal of career development [online]. London, England: SAGE Publications, 2020, 29(2), 144-150 [cit. 2023-04-25]. ISSN 1038-4162. Dostupné z: doi:10.1177/1038416220927795.

PAZLAROVÁ, Hana a kol. *Pěstounská péče: Manuál pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1020-7.

PEARS, Katrine a Philip FISHER. *Developmental, Cognitive, and Neuropsychological Functioning in Preschool-aged Foster Children*:

Associations with Prior Maltreatment and Placement History. Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics [online]. 26(2):p 112-122, April 2005. [cit. 2023-04-01]. Dostupné z: doi: 10.1017/S0954579409990290.

PILAŘOVÁ, Martina a Petr PÖTHE. *Raný vývoj dítěte a možnosti rané intervence* 2001. Praha: Futurum, 2001.

RIEGER, Zdeněk a Hana VYHNÁLKOVÁ. *Ostrov rodiny: integrující přístup pro práci s rodinou.* Hradec Králové: Konfrontace, 1996. ISBN 80-901773-8-7.

RÖHR, Heinz-Peter a Petr BABKA. *Sebeúcta u dětí: jak ji pěstovat a chránit.* Praha: Portál, 2018. ISBN 978-80-262-1381-9.

ŘEZÁČ, Karel. *Dopady diskurzů sociální práce na doprovázející organizace péstounské péče.* Sociální práce/Sociálna práca. Asociace vzdělavatelů v sociální práci, 2016, 2016 (6), 86–96. ISSN 1213-6204.

ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie.* Vyd. 4. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0532-6.

SEMERÁDOVÁ, Monika. *Metodika doprovázení: Podpora, vzdělávání a kontrola při výkonu náhradní rodinné péče.* Vyd. 2. Pardubice: Amalthea o. s. ISBN 978-80-904801-0-0.

SCHRÖDER, Martin. *Attachment disorder and attachment theory: Two sides of one medal or two different coins?.* Comprehensive psychiatry [online]. United States: Elsevier, 2019, 2019 (95) [cit. 2023-05-01]. ISSN 0010-440X. Dostupné z: doi:10.1016/j.comppsy.2019.152139.

SINDIC, Aleksandra a kol. *Teaching Methodology Approach to Writing a Therapeutic Fairy Tale: Implications for Preschool Teacher Education.* Croatian journal of education – Hrvatsky casopis za odgoj i obrazovanje [online]. Záhřeb: Fac Teacher Education, 2022, 24(1), 271-296 [cit. 2023-04-24]. ISSN 1848-5189. Dostupné z: doi:10.15516/cje.v24i1.4244.

SLOVENSKO. *Zákon č. 376 ze dne 9. listopadu 2022 o profesionálnych náhradných rodičoch.* In: Zbierka zákonov, 19.11.2022, ročník 2022 Dostupné z: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2022-376>.

SOCIOFAKTOR. *Pěstounská péče příbuzných: Analýza potřeb* [online]. Ostrava, 2021. [cit. 2023-05-09] Dostupné z: https://www.nadacesirius.cz/soubory/ke-stazeni/vyzkumy/Zaverecna-zprava-Pestounska-pece-pribuznych-analyza-potreb_k_5-2-2021.pdf.

NĚMECKO. *Kinder und Junge Hife ze dne 26. června 1990*. In: Sozialgesetzbuch ročník 2022. Dostupné z: <https://www.sozialgesetzbuch-sgb.de/sgbviii/1.html>.

ŠÁMALOVÁ, Kateřina a Petr VOJTÍŠEK. *Sociální správa: organizace a řízení sociálních systémů*. Praha: Grada, 2021. ISBN 978-80-271-2195-3.

ŠIMÍČKOVÁ-ČÍŽKOVÁ, Jitka. *Přehled vývojové psychologie*. Vy. 2. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008. ISBN 978-80-244-2141-4.

ŠUPLEROVÁ, Radka a Andrea ŠKORPÍKOVÁ. *Metodika doprovázení v Královéhradeckém kraji* [online]. Hradec Králové: Krajský úřad Královéhradeckého kraje, 2021. [cit. 2023-05-14] Dostupné z: <https://www.kr-kralovehradecky.cz/cz/poskytovatele/projekty/rozvoj-7/vystupy/metodika-doprovazeni-v-kralovehradeckem-kraji-336298/>.

ŠUSTROVÁ, Alena. *Doprovázení pěstounských rodin*. In: Dobrý pěstoun: náhradní rodinná péče v ČR. Tábor: Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR, 2018. st. 139-151. ISBN 978-80-907053-2-6.

TOPINKA, Daniel. *Zpráva o příčinách umístování dětí mimo vlastní rodinu z perspektivy orgánů sociálně-právní ochrany dětí*. Praha: MPSV, 2017. ISBN CZ.03.2.63/0.0/0.0/15_017/0001687.

ÚLEHLA, Ivan. *Umění pomáhat: učebnice metod sociální praxe*. Vyd. 3.. Praha: Sociologické nakladatelství, 2005. ISBN 80-86429-36-9.

VÁGNEROVÁ, Marie a Lidka LISÁ. *Vývojová psychologie: Dětství a dospívání* [online]. Vy. 3. přeprac. Praha: Karolinum, 2021 [cit. 2023-05-01]. ISBN 978-80-246-5024-1. Dostupné z: <https://www.proquest.com/docview/2621106700/bookReader?accountid=35514>.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychický vývoj dítěte v náhradní rodinné péči*. Praha: Středisko náhradní rodinné péče, 2012. ISBN 978-80-87455-14-2.

VAN HOLEN, Frank kol. *Family bonds of foster children. A qualitative research regarding the experience of foster children in long-term foster care*. Children and youth services review [online]. Oxford: Elsevier, 2020, 119, 105593 [cit. 2023-03-18]. ISSN 0190-7409. Dostupné z: doi:10.1016/j.chilyouth.2020.105593.

VANČÁKOVÁ, Martina. *Dítě jiného etnika v náhradní rodinné péči*. Praha: Středisko náhradní rodinné péče, 2011. ISBN 978-80-87455-05-0.

VANČÁKOVÁ, Martina. *Romské dítě v neromské rodině*. Praha: Občanské sdružení Rozum a Cit, 2008.

VÍTOVÁ, Alena a kol. *Kontakty dětí v pěstounské péči s biologickou rodinou – úskalí a rizika: Příručka pro odborníky působící v oblasti SPOD*. BRNO: Sdružení pěstounských rodin z.s., 2019.

VODÁČKOVÁ, Daniela. *Krizová intervence*. Vyd. 3. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0212-7.

WILES, Rose. *What are qualitative research ethics?* London: Bloomsbury Academic, 2012. ISBN 1-84966-653-9. ISSN 2048-6812.

WOLF, Klaus. *Pflegekinderhilfe in der Sozialen Arbeit* [online]. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2021 [cit. 2023-03-25]. ISBN 978-3-7489-0764-0 Dostupné z: <https://ebookcentral.proquest.com/>.

Seznam tabulek

Tabulka č. 1: Tabulka kategorií a subkategorií s významy

Seznam příloh

Příloha č. 1 - Informovaný souhlas s výzkumným rozhovorem

Příloha č. 2 - Přepis rozhovoru RD-5

Příloha č. 3 - Souhlas s citováním publikace

Příloha č. 4 - Kódovací kniha

Příloha č. 1

Informovaný souhlas s výzkumným rozhovorem

Byl/a jste požádán/a o rozhovor v rámci sběru dat pro diplomovou práci s názvem Role sociálního pracovníka v procesu budování identity dítěte v pěstounské péči, kterou realizuji na FF UK.

Důvěrnost informací

S vaším svolením bude tento rozhovor nahráván. Nahraný rozhovor bude přepsán a použit pro analýzu. Ani zvuková ani textová forma rozhovoru nebude žádným způsobem jako celek zveřejněna a veškeré citace, které budou v rámci výstupů výzkumu použity, nebudou obsahovat Vaše jméno ani jméno Vašeho zaměstnavatele.

Vaše rozhodnutí je pro mě závazné.

Prosím o Váš souhlas s provedením rozhovoru za výše uvedených podmínek. Vaše účast na rozhovoru je dobrovolná a můžete ji kdykoli v jeho průběhu přerušit.

Pokud budete mít jakékoli další dotazy ohledně tohoto výzkumu či rozhovoru, kontaktujte prosím Kateřinu Pechouškovou [REDACTED]

Datum konání rozhovoru:

Rozhovor vedla: Kateřina Pechoušková

Podpis:

Vaše jméno:

Váš podpis:

Příloha č. 2

Přepis rozhovoru RD-5

KP: Víte o tom a souhlasíte s tím, že rozhovor bude nahrávaný a výstupy z něho, popřípadě jeho přepis budou použity v diplomové práci, a to anonymizovány.

RD-5: Ano, jsem si toho vědom a souhlasím s tím.

KP: Rozhovor můžete kdykoli přerušit a v případě nesouhlasu mě můžete i kontaktovat s tím, že si nepřejete, aby byl rozhovor v DP použit.

RD-5: Ano, ale nemyslím si, že by k tomu došlo.

KP: Děkuji, pojďme se do toho tedy pustit. Na začátek Vám položím pár rozehrívacích otázek. Řekněte mi prosím něco o Vás jako o sociálním pracovníkovi.

RD-5: Dobře. Já pracuju na pozici sociálního pracovníka 10 let z toho 7 let na pozici vedoucí DPR, resp. klíčové pracovnice, protože v naší organizaci jsem začínal na pozici v doprovázení. V určitý moment jsem byl jediným pracovníkem, tedy i vedoucím doprovázení (*pokývání hlavou, založení rukou*).

KP: Tento projekt jste tedy u Vás v organizaci založil?

RD-5: Ano.

KP: Co pro Vás bylo rozhodujícím faktorem pro výběr právě této cílové skupiny?

RD-5: To bylo vlastně v reakci na novelu zákona v roce 2013, tak se naše organizace dozvěděla, ještě před novelou o tom, že budou nějaké změny a mě to bylo zadáno tehdejší předsedkyní naší organizace, abych zjistil, co se chystá v rámci té novely. Já jsem totiž v té době pracoval jako sociální pracovník v projektu XY, což byl náš stěžejní projekt, který máme doposud. Měl jsem tehdy

volnou kapacitu, a tak jsem to dostal za úkol, ať o tom něco zjistím. Ty výstupy byly vlastně dost zajímavý. Vypadalo to vlastně, že by tenhle nový projekt mohl vést k finanční stabilizaci organizace. V té době to bylo naprosto unikátní financování, které se jinak v ČR neobjevovalo. Žádalo se o finance výhradně prostřednictvím grantů. Tohle financování bylo nenárokové a najednou se tady objevil nějaký pojem jako státní příspěvek, a to byla cesta, jak mít nějaký stabilní finance. Do téhle době jsme vlastně nevěděli, jestli budeme mít v dalším roce peníze. Jelikož se ukázalo, že výstupy jsou velmi zajímavý, tak jsem byla dotázána, zda by to bylo zajímavý konkrétně pro mě. Vzhledem k tomu, že já jsem do té doby žil v takový nejistotě (*oddychnutí, sklopení hlavy*), zda bude projekt v dalším roce pokračovat a zda já budu mít zaměstnání, byl jsem v té době čerstvě po škole. Byl jsem tu vlastně jako jediný odborný pracovník, interní, mohl jsem tak dost ovlivňovat chod organizace a vymýšlet věci. Tahle nabídka dost zapadla do mého nadšení a méj osobnosti. O náhradku jsem se tedy během studií nijak nezajímal, ale nějak mi to zapadlo v kontextu s naší organizací.

KP: Jestli tomu dobře rozumím, tak jste hned po škole nastoupil do této organizace?

RD-5: No spíš jsem začal v organizaci pracovat hned při studiu. Jsem tady vlastně hned od samýho zrodu (*patrná pýcha v hlase, úsměv*).

KP: Říkáte, že během studií jste se o náhradu nezajímal, s jakými cílovými skupinami jste se tedy během studia setkával?

RD-5: No, na praxích jsem byl na OSPOD, v dětském domově se školou, dětském domově. Byl jsem ve speciální škole s autistickýma dětma. Takže s jinou cílvkou jsem se vlastně nikdy nesetkal, vždycky to byla ohrožená rodina. Pěstounská rodina je vlastně taky ohrožená rodina.

KP: Slyším, že pro Vás byla oblast pro práci s rodinami vždy lákavá. Tato cílová skupina je poměrně pestré pole působnosti, co do oblastí spolupráce.

Co pro Vás znamená, nebo co se Vám vybaví, když řeknu slovo identita?

RD-5: Tak to se mi vybaví základní téma NRP, něco na co bychom se měli zaměřovat a co mi dává velký smysl ... *(zamyšlení, rozhlíží se po pokoji)* ...hmmm možná celýho dpr – něco, co se v tom občas dost ztratí, pokud to není dobře uchopeno a pochopeno. A přijde mi, že by to měla být taková ta hlavní linka doprovázení mimo takový to reagování na běžný situace, který se v té rodině dějou. Prostě myslet na identitu a průběžně tam to téma přinášet a na něm pracovat. Protože to je téma, které tam ta rodina zpravidla sama nikdy nevnese

KP: Co konkrétního si tedy představíte pod „identitou?“

RD-5: Tak to je hodně široká otázka. Asociačně si představím asi knihu života.

KP: Jak v tomto procesu, budování identity dítěte v NRP, vnímáte svou roli?

RD-5: Já ji vnímám jako zcela zásadní. Setkal jsem se v průběhu své praxe s rodinami, a to se teda vyvíjí postupně během let, od počátku, kdy to bylo nějaký téma, jakože měli byste to dělat, ale ani odborná veřejnost nevěděla, co to je. My měli pořád nějaký setkání, kde jsme se o tom bavily. Pak začaly vznikat metodický materiály, a to až v reakci, že my máme dáno ve standardech SPOD, že je to něco na čem máme pracovat, ale teď teda, jak na tom děláte. Nás kontrolovali ÚP ale vlastně nikdo nevěděl, jak to má dělat. Já teda vnímám hlavně ten rozdíl v tom, jak se to posunulo a myslím si, že teď už není tak zásadní ta role sociálního pracovníka, protože už se setkáváme s pěstouny, kteří vědí, co to je a třeba to pro ně byl i motiv, proč do toho jít. A je to jednou z těch linek, proč rozumí tomu, že dítě není v té rodině a můžou na tom pracovat mnohem hlouběji než kdekoli jinde. Takže vnímám ten rozdíl, že teď mnohem víc než kdykoli jindy, pokud se setkáme s rodinou, která už to nějak zná, je v tom edukována, tak jsem jim spíš jen k ruce, pokud by potřebovali něco dovysvětlit, nebo dozjistit. Zatímco dřív jsem byl v té rodině jediný, kdo tam to téma vnáší a musí je edukovat od základu, co to je, proč to je, co se stane, když se tomu nebudeme věnovat. A od základu je extrémně motivovat všechny ty členy té rodiny k tomu, že to má smysl nějaký. Že to není o tom, že si tady něco plácám v nějaký knížečce, ale vlastně vysvětlovat, jak funguje mozek, co, kde, jak potřebuje. Takže je to různý, ale vnímám svou roli jako sociálního pracovníka jako ZÁSADNÍ. Minimálně je mým úkolem se na to tázat

KP: O jaké pěstouny se jedná.

RD-5: Převážně jsou to prostředkovaní pěstouni, kteří už prošli tou odbornou přípravou.

KP: Vy jste říkala, že se ta Vaše role vyvíjela. V čem se oproti minulosti ta Vaše role změnila?

RD-5: Jak jsem teď říkal...*(pokrčení obočí, úšklebek)*. Dřív byla ta práce složitější. Nikdo o tom nic nevěděl a teď i ty pěstouni chodí na různá vzdělávání. Když je to prostředkovaný pěstoun, tak prošel přípravou, kde se to pořád opakovala. Tudíž už nejsem první člověk, který tento pojem přináší do rodiny. Dřív jsem byl první, a tak to nebylo přijímáno úplně s otevřenou náručí.

KP: Hovoříte o tom, že je toto téma přinášeno už z více zdrojů, subjektů. V čem je tedy pro Vás v této oblasti specifické právě doprovázení?

RD-5: Myslím si, že. No to je otázka...*(dívá se do stropu, dotýká se paže)*. Ta dlouhodobost. To mě napadlo jako první. Doprovázení je jediná služba, která může trvat třeba 18 let. Je to extrémní, je to extrémně nestandardní. Možná je to občas v rozporu s nějakýma principama? Ne to není to správné slovo, s nastavením v sociální práci, co se týče navázání vztahu, změny sociálních pracovníků. Je to zcela unikátní a specifický, takhle dlouhý vztah s klientem a pracovníkem jako vlastně neznáme. A díky tomu, si myslím, že se dá krásně budovat identita a pracovat s identitou dítěte v rámci terapií. Že to je to to téma, když by to dítě nemělo doprovázení, ale mělo nějaký osvětlený pěstouny, nebo osoby pečující. To je úplně jedno, jestli to je v náhradce nebo ne. Budování identity dítěte je potřeba u všech dětí, takže se to dá krásně upracovat nehledě na to, kde to dítě je. Takže to je terapeutický téma, které se dá krásně upracovat, nehledě na co, co se tomu dítěti děje, když mu chce někdo pomoci. Ale to doprovázení je specifický v tom, že my jsme u těch vývojových fázích toho dítěte více. Teda u vícero vývojových fázích. Nemusí to být pravidlem, ale může se to tak stát, že já už doprovázím dítě, který už bylo ve školce, nějakým způsobem jsem se snažila spojit se s učitelkou, pracovali jsme na té identitě nějak, pak

čekáme 2. – 3. třída, kde se probírá rodina a já na to můžu nějak navázat . V tom si myslím, že je to doprovázení rozdílný, ale nemyslím si, že kdyby to nebylo, že je to nějak extrémně výhodnější, to si myslím. Myslím, si, že by to mohl upracovat i někdo jiný, kdo u toho vlastně nebyl

KP: Je za Vás tedy něco, co by mohl udělat pouze sociální pracovník?

RD-5: No určitě edukace všech. Ta je velmi zásadní. Často u tý příbuzenský PP pomůže, když je na to upozornujeme dopředu, ty osoby pečující. Někteří mají sklony k hyperprotektivě a vlastně tou svou prvotní reakcí na nějaký neočekávatelný projev dítěte, to úplně nepodpoří. Takže když budou vědět, že v tom věku se může něco stát, že to je jako normální, že se to děje a děje se to více dětem. Tak tím můžu hodně pomoci v té rodině, připravit je na to, co se může dít, ale to je vlastně pořád edukace, že jo. A můžeme být case managerem, takže záleží, co se děje. Bohužel odborná veřejnost ještě není úplně edukována, pokud se vyloženě NRP nezabývá. Takže se nám stává, že obvodní lékaři, nebo pediatři, neví. Takže SP může být ten case manager tý akce. A to je velká výhoda, podle mě.

KP: Daří se to?

RD-5: No to bych úplně neřekl, nemám na to dost velký vzorek (smích). Záleží, ale na okolnostech, na lidech a jejich ochotě.

KP: Když tedy jste v té rodině, pracujete s tou rodinou, nebo obecně pracujete na tom tématu té identity. Na co se zaměřujete při práci s dětmi?

RD-5: Aby rozuměli svojí situaci, (*kýve hlavou, rozhlíží se po místnosti*) to je asi ta první věc, na který pracuju. Proč jsem v PP. Nejdřív si mapuju, co o tom vědí. Ale tohle je pro mě asi to nejdůležitější, jak tomu rozuměj. A na základě toho se na tom dá stavět no. Mně k tomu napadá a nevím, zda je to odpověď na Vaši otázku, že je hrozně důležitý budovat identitu dítěte, i když o nich nevíme vlastně vůbec nic. A to je taková moje oblíbená část. Mám pocit, že i když nic nevíme, tak se z toho dá vyždímat strašně moc (*smích*). Takže tohlencto. Když nic nevíme, tak se toho chytím (*zatíná ruku v pěst*) protože si myslím, že je to téma, se kterým umím pracovat. Takže to nevynechám, ale řeknu si, že mezi mnou a dítětem se

ted' budeme věnovat tomu, že on o tom nic neví a dávat pěstounům nějakou inspiraci, pokud o to stojí a chtějí na tom pracovat, že to vlastně může být nějaký učení nápodobou, když vidí, jaký můžu vést já rozhovor s dítětem o mamince, o který nic nevíme. Že vidí, jak já na tom pracuju, jak na to to dítě reaguje a může jim to dát inspiraci na tom pracovat taky.

KP: Popisuje už konkrétní případy spolupráce s dítětem. Jaké tedy využíváte metody v práci s dětmi?

RD-5: Jak to uchopit. Já si s těma dětma primárně hraju. Je pro mě těžký to nějak pojmenovat, když nevím, v jaké fázi bych s tím dítětem byla, a tak to zkusím nějak obecně. S dětma do 3. třídy si dlouho hrajeme. Pro mě je nejdůležitější, abych měla s tím dítětem navázaný vztah a věděla jsem, jak a kde se to dítě v životě nachází, a to se zdá hezky zjistit tou hrou. Když si jsem jistý, že tam nějaký vztah je, tak tou hrou tam přináším další prvky. Já velmi rád využívám různé projektivní techniky a tam mam pocit, že když si to ten člověk osvojí, tak se to dá využít i při té hře. Super jsou karty, ale při té hře se toho dá hrozně moc odpracovat a dítě si toho může hrozně moc odžít. Jsou to ty pohádky, hry. Kolikrát tu hru třeba přerušíme a jdeme si sednout ke knize života. Takže mi přijde důležitý hlavně pokud mají třeba nějaký znevýhodnění, reagovat hlavně na to, jak se třeba mají. Takže primární je pro mě to.

Takže mi přijde u těch dětí tím, že mají nějaký různý znevýhodnění, a tak, tak hlavně jako reagovat na to, jak jsou na tom s energií a jaký jsou okolní vjemy a často se děje, že do toho, když se u nich doma, takže do toho někdo vstupuje to ted' zažili, tak prostě něco takového, když se stane, tak prostě končíme a přijde mi hrozně důležitý jako hlavně, aby to pro to dítě bylo nějak jako dobře ošetřený a příjemný a ne na tlak, ale jako, co se týče budování identity, tak mimo knihy života narativní příběhy jsou takový 2 jako moje hlavní věci, který používám u těch malých dětí

KP: To opravdu široká škála možností... Vy jste ted' vlastně vyjmenoval hned několik metod: Knihu života, narativní příběhy, projektivní techniky...Říkám si podle čeho, nebo spíše jak vyhodnocujete, kterou z nich by bylo dobré využít?

RD-5: Já se dětí ptám, já se snažím k těm dětem k dětem přistupovat. Vlastně trochu jako k dospělým. Trvalo to hodně dlouho, než jsem z nich přestala mít strach. Jsem fakt strašně dlouho bál dětí vlastně, protože mi přišlo úplně paradoxní, že jako jsem začínal, že jsem pracoval v projektu XY s dětma furt byl... (*klepe prsty do stolu*). Mně přijde, že se nám dospělým zdá jako, jak je to strašně těžký ten jejich příběh, tak je to pro nás jako těžký, ale ty děti jako to zas tak těžký jako nevnímají, takže já jsem se hrozně bál ptát na všechno a kolem všeho jsem hrozně složitě jako chodila a furt jsem si dělala nějaký kurzy na práci s dětma, který jako mi vlastně dávali jenom jako ujištění (*pohyb trupem a hlavou dopředu, kývání na souhlas*) že to jako to dělám jako v pohodě, ale jako něco objeveného jsem se nedozvěděla. Až pak nějak jsem jako došel postupem času a zkušeností, že, jako je úplně v pohodě se jich úplně normálně zeptat na běžnou otázku, a to dítě častokrát jako i pro ně je to mnohem jednodušší. Dozví se, co potřebu, takže já se jich ptám, tam se jich: jako třeba hele, líbí se ti tohle nebo chceš dělat tohle, nebo co bys teďko měla dělat, když děti se štitit písku, tak s nimi nepůjdu na pískovku, když se ho neštítí, tak stejně chvíli nechám, ať si tu věc osahají ty karty nebo ať si prohlídnou, když děláme knihu života všechny ty věci... třeba já mám, jako že jim hlavně dávám čas a prostor k tomu, abych se pak mohla zeptat, co jako vlastně chtějí.

KP: Rozhodujete se tedy na základě jejich přání.

RD-5: Jo, rozhodně.

KP: Jaký vliv na tyto metody má například věk nebo rozumové schopnosti toho daného dítěte?

RD-5: No, tak to... to mě ani vlastně nenapadlo, že bych to tak mohl dělat. Já vždycky dělám jenom to, co ty děti jako by si vybral, když vím, že s nimi potřebuju něco upracovat a je tam jako mám tam nějaký podezření, tak dostanou na výběr ze dvou věcí, kde obě dvě jsou jakoby pro tu práci dobrý. Nebude tam jako na výběr, půjdeme si prostě jako nevím, teď nic nenapadá skákat gumu anebo budeme dělat knihu života. To ne, ale jako dávám vždycky na výběr.

KP: Mluvíme teď tom, na co se konkrétně zaměřujete v práci s těmi dětmi... Pojd'mě se na topodívat z té druhé strany na jaká témata se zaměřujete pak s těmi pěstouny?

RD-5: S těmi pěstouny se snažím zaměřovat na to, co si myslím, že potřebuju ty děti...*(zamyšlení, dívá se z okna)* primárně, ale je to zase podle potřeb. Já se snažím celý to doprovázení dělat jako hodně přátelsky a vzhledem k tomu, že mám jako dojem a možná to na základě zkušeností, ale jako vlastně většiny organizací, se kterýma jsem měla možnost se o tom bavit. Je to prostě jako není dobrovolná služba *(zavrtění hlavou v nesouhlas a její naklonění, přivření očí a povzdych)*, tak se jim jakoby k tomu tak přistupovat, že tady teda možná nejsou dobrovolně tak, abychom jako našli něco, co pro ně bude užitečný. A pokud to nenajdeme tak aspoň, ať jakoby nemají pocit, že je do něčeho tlačím, takže to je pro mě jakoby vlastně stěžejní, že to zase o nějakém vztahu a celý jakoby nějaký prezentace toho, co je potřeba, že nejsem vůbec direktivní. Pokud někdo není manipulativní, že jo, ale jako tak v takový to bylo, když jako tam není žádný extrém, tak fakt jako se snažím stavět na to, co ty klienti potřebují a vždycky každému klientovi na počátku spolupráce v rámci budování vztahu říkám: můžete se mi ozvat vlastně s čímkoliv *(dotyky dlaní o sebe, udávání rytmu řeči)*, přinejhorším vám řeknu, že tohle doprovázení nespadá, nebo vás odkážu na něco jiného. Ale pojd'me na začátku, než, jako by se to nějak sedne ta spolupráce tak pojd'me klidně zkoušet všechno, abychom porozuměli tomu, co je jako vlastně potřeba, kde to doprovázení začíná a končí. Přece jenom to dítě tedy máte ovlivňuje to celý život. Týká se to té pěstounský péče, tak pojd'me to jako spolu nějak nastavit a třeba tady touhle metodou najdeme něco společného, na čem můžeme pracovat, takže já jim to vždycky říkám takhle. U těch občas se stane, že mi opravdu zavolají za 2 dny s něčím, co podle mě jako musí vědět, že do doprovázení absolutně nespadá, ale já jsem za to vždycky strašně rád, že se mi vůbec ozvali, protože tím si učíme jako vlastně, že mi zvednou ten telefon. Zavolají mi a zkoušej i jak já na to zareaguju, a tak, takže to беру jako, že to je součást budování toho vztahu. A vždycky se snažím samozřejmě ne říct, neotravujte mě to vůbec takže tak.

KP: Slyším, že nastavení spolupráce již od počátku, je hodně zásadní téma v dpr. Říkám si, abych nás i trochu vrátila, co se týče té identity, jakým způsobem se to téma objevuje v rodinách?

RD-5: Jako že by ho přenášeli pěstouni?

KP: Asi obecně.

RD-5: Obecně... (*pokrčení obočím*) ...no... To se určitě... (*zavrtění hlavou*). Nebo já minimálně vždycky se na to ptám a teďko se mi třeba stala, já jsem z toho byl úplně šokovaný, že jsem.... Mám novou klientku dětskou, a tak jsem na asi třetí schůzce jsem jako s ní zintenzivnil spolupráci, abych mohl se na to začít ptát. A nebylo to na sílu, a tak... Tak jsem zjistil, že to dítě to má jako perfektně zpracovaný. Byl jsem hrozně jako pyšný na to, že to upracovali moji zaměstnanci v podstatě... (*smích*). A to bylo jako vlastně poprvé, co se mi stalo, že by přišel jako, v uvozovkách k hotovému. Já tam jako opravdu nevnímám žádný náhradkový témata a já jsem z toho úplně jako překvapený, ještě jsem měl potřebu si to ověřovat, myslím si, že si to budu potřebovat ověřit i příště, protože mi to přijde úplně neuvěřitelný, jak skvěle to dítě všemu rozumí a ví přesně co, kde, jak, proč a je s tím v pohodě, a tak.

KP: Opakujete, že je důležité, jak celé situaci ohledně PP rozumí dítě, a tak si říkám, na co se zaměřujete, ohledně identity přímo s pěstouny?

RD-5: Snažím se, aby rozuměli tomu, proč je důležitý to dělat. To mi přijde jako zcela zásadní, protože se stává, že vlastně to dítě nevědomě poškozují, když třeba očerňují ty rodiče nebo vypustí nějakou jako hlášku, která se v běžný rodině třeba pouští, jakože vtip na někoho z rodičů. No, aha a haha to máš po mámě, ale neuvědomují si samozřejmě, že něco takového může být hodně jako zraňující pro to dítě, takže mi vždycky přijde jako aspoň, aspoň úplný základ i u těch klientů, který jako absolutně jsou nemotivovaný. A třeba intelekt není na takový výši jako aspoň ty věci v tom běžném životě, který se jako můžou dít tak, aby, jako tomu rozuměli, že jako vždycky lepší to nedělat.

KP: Jaké metody na to využíváte?

RD-5: Metodu rozhovoru. (*Smích.*) Nic jiného nepoužívám. Ne u tohohle ne. U tohohle jako já fakt edukuju a bavím se o tom s nimi, jak to mají, no. Přemýšlím jako co bych tam, ale jako ne, no prostě se o tom bavíme nic jiného vlastně ne.

KP: Probírali jsme tu knihu života projektivní metody. Vnímáte třeba u těchle konkrétních metod, u každý zvlášť nějaký jako klady záporny, v čem je třeba výhodnější než nějaká jiná

RD-5: Já si myslím, že na každého pasuje prostě něco jiného, že se jako asi záleží, co... Někdo se prostě na něco chytí a na něco vůbec, takže spíš si myslím, že to o tom, jako když člověk jde na terapii, jak mu sedne terapeut, tak podle toho, jaký má výcvik, to často bývá, tak tak nějak si myslím, že to je u těch dospěláků tohohle tématu.

KP: Mluvíte o terapii. I tam jsou nějaký výhody a nevýhody jednotlivých směrů, některý se zaměřují na tohle některý na něco jiného. Vnímáte to u těchto metod něco podobného?

RD-5: Myslím si, že to tam je trošku jiný v tom než jako ve smyslu, jestli se zaměřujeme na přítomnost na minulost, do, jaký hloubky na aktuální prožívání. Spíš si myslím, že třeba ty karty jo, to je takový jako dobrý příklad za vše (*narovnává se*). Pokud někdo má velký odpor k vykládání karet a nějak si to jakoby spojí v hlavě, že to je ta věc, tak je to jako blbý a je to extrémně nevhodný tam používat karty a člověk by mu mohl milionkrát vysvětlit a ukázat, že jsou to úplně jiný karty a prostě to tam jakoby nesesedne, takže možná je to u těch dospělých spíš na základě nějaký zkušenosti, co je prostě příjemný nějak jako osobnostně. Já se s nimi nikdy nejdu, nejsem v terapii, takže nejdu s nimi nějak do extrémní hloubky, nebavím se s nimi o tom, jaký přesně měli dětství, co se kde, jak dělo, občas se toho samozřejmě dotkneme, když spolupracujeme. Dlouho je to nějak důležitý pro tu spolupráci a třeba se řešíme jako, proč třeba má potřebu něco dělat a vyplyne z toho, že je to jakoby z dětství, ale tohle jde dělat s klienty, který jsou navázaný a chtějí spolupracovat, ale když je tam jako využívám nějaký

konkrétní techniky, tak spíš zase je to dost podobný jako u těch dětí, takže jako nechávám vybrat u těch dospělých by se stalo, že si nevyberou nic, tak spíš tak jako zkouším a pak si prostě do příště pamatuju nebo si udělat v zápisu poznámku velkou karty ne.

KP: Liší se nějak vaše práce, výběr metod, zaměření na téma podle typu pěstouna?

RD-5: Tak, jak jsem si říkala...jako ne... možná tomu teď úplně nerozumím, ale zkusím něco a zjistíme, jestli se chápeme (*přivřeni očí*) ve smyslu... Jako, že to je zprostředkovaný pěstoun, který se zajímá o témata náhradní rodinné péče nebo ve smyslu... No vlastně mě nějak nenapadá (*dívá se na boty a kolem místnosti*) ..Jako spíš typ osobnosti než typ pěstouna, jsem možná myslel, že je úplně jakoby najednou jedno, jestli je to pěstoun a proč spolu spolupracujeme, co je to za cílovou skupinu někomu prostě budou příjemnější nějaký techniky a metody a nějaký mu zase jiný. Prostě je to podle mě podle osobnosti a třeba i nějakých jako tajemství, který tam jsou a traumat nezpracovaných, tak každý reaguje na to jinak podle toho, co má jakoby za sebou, odkud přichází, jestli to je babička, nebo kdo.

KP: Znamená to, že u zprostředkovaných a nezprostředkovaných pěstounů jsou ta témata jiná?

RD-5: Jo, to rozhodně jsou velmi zásadně jiný.

KP: Můžete uvést nějaké příklady, abych si to mohla lépe představit?

RD-5: Je hodně ...Se odráží v těch tématech jejich motivace k tomu, proč jsou pěstouny, edukace v oblasti náhradní rodinné péče.

A nějakému zatížení tím tématem, že to je nějaká blízká osoba. Většinou, když jsou to třeba, řekněme, zase například prarodiče, tak tam jakoby dochází možná k retraumatizaci tím, že já mám dítě a teď jako pokud řeknu příklad, jsem pěstounka babička, zemřela mi dcera. Mám její děti v péči, tak to může být jako hodně náročný vždycky jako u těch nezprostředkovaných se objevuje ještě nějaký jakoby trauma v pozadí často, takže v tom je to hodně rozdílný. Hůř se pak samozřejmě

na něčem pracuje dál, protože by bylo vždycky jako ideální nejdřív jakoby pracovat na tom traumatu a pak, až se dá na tom stavět nějak.

KP: Když byste identifikovala, že tam něco takového... nějaké téma tabu bylo, ovlivnilo by to váš přístup k tomu, jakou metodu ve spolupráci zvolíte?

RD-5: Já, když se něčeho takového dotknu, teď taky nevím, jestli úplně odpovím, tak pojmenuju, co vidím. Navrhnou, že možná by bylo fajn tohle to probrat ještě s někým jiným. Klidně úplně i mimo organizaci, protože to tak nějak už podle toho sdělení toho pěstouna člověk ví, jak moc to chce tabuizovat přede mnou samotnou, jakože v rámci doprovázení a vlastně chce možná hrát se mnou tu roli toho, jak jako neohrožený a nezranitelný pěstoun, tak to jenom jakoby pojmenuju, že by tohle bylo fajn. Zase čekám na reakci, ale pokud do toho třeba chce jít do toho tématu dál, tak klidně jako pokračujme a vlastně to nereflektuju, že něco takového tam používám techniky dál, ale mám potřebu to jako pojmenovávat. Pokud mám pocit, že tam je nějaký nezpracovaný trauma, to prostě opakovaně přináším, že by bylo dobré na tom pracovat.

KP: Já u těch metod ještě zůstanu.

Narazil jste třeba teď někde třeba v zahraniční praxi na nějakou metodu, která Vás zaujala, ať už v tom pozitivním či negativním smyslu?

RD-5: Jako já vím, že se a teď bych kecal, kde to bylo, ale mám pocit, že jste teda byla v Nizozemí, ale to bych kecal možná ve, že to oni tam mají ten model, že žijí ve společný domácnosti. Pěstouni a rodič a je to nějaký jako pomalu to, co dělá HOST, ale jinak jakože tam ten rodič má šanci nahlídnout, jak vychovávají ti pěstouni, jak na něj reagoval, může tam jako odhodit nějaký..., přitom může pracovat na stabilizaci situace, tak to je jakoby nějaký model, kterým přijde hrozně krásný a pro naše podmínky naprosto jako utopisticky. Víím, že se to tady snažili SOS vesničky, myslím, že to byly, protlačit, měli na to i nějaký jako semináře, a to je strašných let zpátky tohle to. Proto se to už vůbec nepamatuju, takže to jako mi přišlo hezký. Juchu, bylo by to fajn, myslím si, že absolutně jako u nás nevím, kolik lidí by to bylo využitelný. A jinak mě asi jako nic moc nenapadá. Já spíš jako upřímně se klaním k tomu, že teda vůbec cesta pěstounský

péče, tak, jak to máme u nás, jako je nešťastná a nemyslím si, že to jako vhodný to, jak to děláme, takže, tak a co se týče budování identity, tak bohužel o ničem nevím.

KP: Já Vám děkuju. Napadá Vás ještě něco, co byste chtěl dodat, o čem jsme třeba dneska nemluvili, nebo co si myslíte, že by mělo ještě zaznít a nedotkli jsme se toho?

RD-5: Si myslím, že je hodně zásadní, aby všichni pěstouni prošli přípravou. Tak...

KP: To bylo závěrečné slovo.

RD-5: Přesně tak.

Příloha č.3

Udělení souhlasu s citací

Sdružení pěstounských rodin z. s.
Anenská 10
602 00 Brno

T +420 543 249 141
E info@pestouni.cz
W www.pestouni.cz

DATOVÁ SCHRÁNKA:
IČ:
BANKA:

auuu8y3
64326471
2700255345/2010

Kateřina Pechoušková
~~RIZIKA PRIRUČKA~~
~~RIZIKA PRIRUČKA~~

V Brně dne 09. 05. 2023

Udělení souhlasu s citací

Dovoluji citovat části publikace KONTAKTY DĚTÍ V PĚSTOUNSKÉ PĚČI S BIOLOGICKOU RODINOU – ÚSKALÍ A RIZIKA PŘÍRUČKA PRO ODBORNÍKY PŮSOBÍCÍ V OBLASTI SPOD. Realizátor projektu Sdružení pěstounských rodin z.s., Anenská 10, Brno.

S pozdravem

Mgr. Ing. Pavel Šmýd
Digitálně podepsal
Mgr. Ing. Pavel Šmýd
Datum: 2023.05.09
09:39:51 +02'00'

Mgr. Ing. Pavel Šmýd
předseda Sdružení pěstounských rodin z.s.

Ukázka z Kódovací knihy

DO	
kód	definice
bezpečné prostředí dítěti	vytvářet důvěrné a bezpečné prostředí dítěti
alba	jakékoli zmínky o fotografiích, které děti mají
attachment – pěstoun	vyhodnocení vztahové vazby pěstouna
bezhraničnost dpr	chybějící definice a kompetence dpr v neziskuj
bezhraničnost metody	zmínky o metodách, které lze využívat i improvizovaně
časová osa	pochopení časové posloupnosti příběhu
dítě a jeho svět	zmínky o blízkých osobách, vnitřních přáních a prožitcích
dlouhodobost	zmínky o kontinuální práci s klientem
důvěra – pracovník a dítě	zmínky týkající se navázání vztahu pracovníka s dítětem
důvěra – pracovník a klient	zmínky týkající se navázání vztahu pracovníka s pěstounem
důvody PP	informace o příčinách svěřeni dítěte do PP
edukace – potřeby	zmínky týkající se seznamování pěstounů se specifiky NRP
edukace – vývojová psych	zmínky týkající se seznamování pěstounů s vývojovou psychologíí
emoční poruchy	zmínky o psychických potížích dětí v NRP
filiální terapie	práce s poruchami attachmentu
flexibilita	způsoby využití metody
gender identita	sexualita dětí v NRP
gymnázium	zájem o NRP již na SŠ
historie pěstouna	jaká je jeho historie, jak o ni hovoří, jak ji vnímá
hledání informací o rodině	prostředkování informací o rodičích
hodnocení sebe sama	zmínky o tom, jak dítě sebe samo vnímá
hra	zmínky, kdy pracovníci k mapování využívají různých her
identita = základní téma NRP	identita jako stěžejní téma doprovázení
identita – pozornost	opomíjení identity
Identita=wellbeing	Pozitivní identita jako faktor pro zvýšení kvality života
individuální plán	zmínky o vyhodnocování situace dítěte a plánování
informace o historii	informovanost dítěte o své historii
informace o rodičích	zmínky o rodičích, minulé i aktuální
knihy života	Alba, informace o rodině
knihy života – možnost kontinuity	potřeba souvislé práce s dítětem, časová náročnost
koláže	využívání kreativních postupů

komunikační bedna	metody mapující potřeby a přání dítěte
komunikační bedny- přenositelná	využívání komunikační bedny v praxi
konflikt rolí B/P	Role pěstouna vs. Role babičky
kontakt s rodiči	zmínky o kontaktech s rodiči a jejich vlivu na identitu
kontrola – dozorce	zmínky o kontrole splněných úkolů
konzultace	poradenství
kořeny	zmínky o bio rodině, původu dítěte
listy pracovní	využívání dokumentů od MPSV
mapování návazných služeb	hledání dalších služeb a organizací pro klienta
mapování sociálních vazeb	zjišťování blízkého okolí dítěte a vzájemných vazeb
mapování vztahu bio – pěstouny	jakým způsobem prezentují pěstouni rodinu
mentální kapacita dítěte	zmínky o možnostech a rozumových schopnostech dítěte
mentální kapacita pěstouna	zmínky o možnostech a rozumových schopnostech pěstouna
mladší děti – pěstoun	u mladších dětí inf předává pěstoun
motivovat pěstouny téma otevírat	vnášení tématu spk
multidisciplinární spolupráce -služby	návazné služby a spolupráce s nimi
multidisciplinární spolupráce – edukace	seznamování dalších subjektů s vývojovými potřebami dítěte v NRP
my back pack	zmínky o práci s traumatem, virtuálním programu
nácviky	nácviky dovedností, příprava s pěstounem
nácviky dovedností	zkoušení konkrétních situací
nahraditelnost role	zmínky o subjektech, které mohou spk nahradit
nástroje - vzd	využití techniky na základě vzdělávání a kurzů
navázání vztahu	důvěra mezi dpr a klientem
neflexibilitnost	metoda nelze upravovat, přenášet do jiných prostředí
osa života	významné životní události
ostrov rodiny	pomoc vyjádřit potřeby, přání, mapovat blízké osoby
otevírat téma bio rodiny	vnášení tématu spk
otevřený dokument	možnost vracet se k dokumentu
podle navání vztahu ve spolupráci	jak vzájemně interagují a zda tam je důvěra
podle osobnosti	nastavení pěstouna
podle zájmů dítěte	zájmy a přání
podle zkušeností klienta	znalost o klientovi
podpora	Provádění klienta

pojmenování	Oslovení tématu
Pokus omyl.	Metoda není dopředu plánovaná
porozumění příběhu PP dítěte	Jak dítě i pěstoun PP a její důvody vnímají
porozumění dpr	Vymezení dpr a jeho služeb
potřeba definice práce	Zmínky o bezhraničnosti práce
potřeba informací	Předávání informací dítěti a jeho participace